

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXIV, 2014)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Recolta epigrafică a anului precedent cuprinde un număr apreciabil de contribuții (nr. 1701–1806):

– privitoare la istoria Daciei romane (nr. 1701–1767) – note bibliografice (nr. 1701–1731); publicații de inscripții inedite sau revizuite (nr. 1732–1763); câteva epigrafe externe privitoare la istoria Daciei (patru noi diplome militare, ajunse probabil în Germania și aflate în colecții nementionate, nr. 1764–1767).

– privitoare la istoria Scythiei Minore (nr. 1768–1806) – note bibliografice (nr. 1768–1796); publicații de inscripții inedite sau revizuite (nr. 1797–1806).

Reținem, de asemenea, apariția a două importante opere epigrafice: actele congresului de epigrafie greacă și latină de la Berlin din anul 2012 (v. *infra*, nr. 1701), precum și un nou volum din *L'Année épigraphique* (2011, an apariție 2014), care reproduce noutățile epigrafice din *Dacia* (nr. 1060–1099) și *Moesia Inferior* (Dobrogea; nr. 1120–1146), cele mai multe cuprinse și în cronica noastră epigrafică pentru anul 2013. Volumul din AÉ pentru anul 2012 a apărut în octombrie 2015.

Inscripțiile din contribuții publicate în această revistă, precum și în *Dacia* și *Pontica* (inscripțiile tomitane urmând a fi prezentate într-un nou volum din seria *Inscriptiones Scythiae Minoris*) vor fi doar consemnate la bibliografia generală¹.

A) DACIA

(nr. 1701–1767)

Bibliografie – Generalități

(nr. 1701–1731)

1701. *XIV Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae 27.–31. Augusti MMXII. Akten*, herausgegeben Werner Eck und Peter Funke in Verbindung mit

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Autorul mulțumește colegilor, prof. dr. Alexandru Avram și dr. Florian Matei-Popescu, pentru lectura acestei cronici, informațiile bibliografice inaccesibile și observațiile lor.

Marcus Dohnicht, Klaus Hallof, Matthäus Heil und Manfred G. Schmidt, De Gruyter Berlin/Boston, 2014 [Corpus Inscriptionum Latinarum. Auctarium, series nova, volumen quartum] (v. *infra*, nr. 1723, 1770, 1779, 1784).

1702 (= XXXII, 1553). M. Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa – The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București, 2012, 200 p.

Recenzii: L. Petculescu, *Dacia* N.S. 58, 2014, p. 358–361; C.C. Petolescu, *SCIVA* 65, 2014, 3–4, p. 188–194.

1703. S.O. Chiș, *Imaginarul funerar în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2014, 344 p. (cu apel la izvoarele epigrafice).

1704. D. Dana, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie* (MEΛETHMATA 70, Atena), Diffusion Éditions de Bocard, Paris, 2014.

Prima parte a cărții, numerotată cu cifre romane, tratează despre: I. *Historiographie de l'onomastique thrace* (p. XII sqq.), II. *Sources: données anciennes et nouvelles*, III. *L'onomastique thrace* (autorul distinge între *L'aire thrace et pan-thrace*, p. XXV sqq., și *L'aire dace et «daco-mésienne»*, p. LXVII sqq.). Urmează *Répertoire* (p. 1–413), *Suppléments* (nume fragmentare și forme acefale; nume nesigure; *signa* și *supernomina*), *Annexes* (p. 433–457, indici).

1705. A. Diaconescu, *Forurile Sarmizegetusei. O plimbare imaginară prin centrul politico-administrativ al micii Rome de la poalele Retezatului²*, Cluj-Napoca, 2013 (Bibliotheca Musei Napocensis, XLIV), 214 p. Chiar dacă doar imaginară, îți aduce în minte versurile poetului Horatius (Satire, I, 9): *Ibam forte via sacra, sicut meus est mos / nescio quid meditans nugarum...*

Apel frecvent la sursele epigrafice, cu reconstituiri și propuneri de amplasare, în spațiile publice, ale micii „efigii” a Romei.

1706. S. Nemeti, *Finding Arcobadara. Essay on the Geography and Administration of Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2014, 180 p.

1707. C.C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie²*, București, 2014, 414 p. (vezi seria XXX a acestei cronici, nr. 1429).

1708. I. Piso, R. Varga (eds.), *Trajan und seine Städte. Colloquium Cluj-Napoca 29 September – 2 Oktober 2013*, Cluj-Napoca, 2014; reținem:

– R. Ardevan, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Les institutions politiques et religieuses*, p. 275–285;

– I. Piso, *Traiansfora. Politische Botschaft*, p. 255–275;

– F. Mitthof, *Sarmizegetusa? Zu den Varianten eines dakischen Toponyms in den lateinischen und griechischen Quellen*, p. 233–244.

Vezi, de asemenea, *infra*, nr. 1790.

1709. Gh. Popilian, D. Bondoc, *Așezările daco-romane de la Locusteni, Craiova*, 2014, 274 p.

Grafiți ceramici (p. 136): pe o urnă funerară, în pasta arsă, s-a zgâriat litera *A* (vezi IDR, II, 161 = ILD, 103); pe un fragment ceramic (p. 257, fig. 57), în pasta crudă: *[V]LPIVS* (vezi ILD, 104).

*

1710. E. Bota, V. Voișian, M. Tecar, T. Tecar, *A new fortified Hallstatt settlement discovered at Cluj-Napoca (Preliminary report on the archaeological excavations performed on 1–9 Câmpului Street)*, ActaMN 49/I, 2012, p. 13–58.

Fragment de cărămidă șampilată (Muzel Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, inv. V 65596), p. 22, pl. 34/2 (foto, desen): *R(es) p(ublica) [N(apocensis)]* (v. *infra*, nr. 1752).

1711. Zs.L. Bordi, A. Popa, *Castrul roman de la Boroșneu Mare: o sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică*, Acta Siculica 2012–2013, p. 261–308.

Reținem mai întâi ștampilele tegulare apărute în decursul timpului:

– disputatele AL F AL AS (dar ilustrația foto este obscură);

– fragment cu ștampila [- -]H I BRAC (pl. 27/3–3 a; foto, dar greu vizibilă);

– fragment de ștampilă [- -]A GALL (pl. 32/1, foto; *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*; există și alte propuneri);

– fragment cu ștampila COH III G[- - -] (pl. 32/1, desen; dar ștampila trebuie „răsturnată”, pentru ca *sicilicus* de pe numărul de ordine să fie deasupra, nu dedesubt; astfel, ștampila este retrogradă, iar lectura se face de la dreapta spre stânga).

Autorii discută (p. 270, nr. 5) și inscripția IDR, III/4, 325 (= AE 1974, 564). De fapt, o prezentare a ipotezelor, din care lipsesc și alte păreri – cea mai probabilă cea a lui F. Matei-Popescu (vezi CEpR, XXX, 2010, nr. 1442). Din păcate, niciuna dintre identificări nu se bazează pe o atestare a trupei propuse în epigrafia (și implicit armata) Daciei.

1712. (= XXXIII, 1644). S. Cociș, E. Beu-Dachin, *A stamp with the name of Claudius Donitianus [sic] Evaresto at Napoca (jud. Cluj / RO)*, în *Römisch-Germanisches Zentralmuseum* (ed.), *Honesta missione. Festschrift für Barbara Pferdehirt*, Mainz, 2014, p. 427–435.

1713. W. Eck, A. Pangerl, *Zwei neue Diplome für die Truppen von Dacia Superior und Dacia Porolissensis*, ZPE 191, 2014, p. 269–277 (v. *infra*, nr. 1766–1767).

1714. A. Diaconescu (with the contributions of D. Bogdan, C. Găzdac, V. Rusu-Bolindeț, L. Vass, S. Ardeleanu, M. Ardeleanu), *Excavations at “Central Store”, Cluj-Napoca*, ActaMN 49/I, 2012, p. 125–176.

Fragment de ștampilă tegulară; p. 131, pl. X/5: COH I [- -]; deasupra cifrei, dar continuând spre dreapta, *sicilicus* – prin urmare, cifra II este sigură. Autorii o atribuie cohortei II Hispanorum (v. *infra*, nr. 1752).

1715. N. Gudea, *Inscriptiones tegularum legionis XIII Geminae.1. Tipologia ștampilelor pe țigle și cărămizi descoperite în castru*, Apulum 51, 2014, p. 515–560.

1716. R. Haensch, P. Weiß, *Ein schwieriger Weg. Die Straßenbau-inschrift des M. Valerius Lollianus aus Byllis*, Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts. Römische Abteilung (Bullettino dell'Istituto Archeologico Germanico. Sezione Romana) 118, 2012, p. 435–454.

1717. F. Matei-Popescu, *Trupele auxiliare pe limesul estic al Daciei. Stadiul problemei*, Angustia 14–15, 2014, p. 205–216.

Discuție asupra materialului tegular descoperit în castre (trupe din Dacia Superior și Dacia Inferior); prezența concomitentă a ștampilelelor a două sau trei unități diferite subliniază întrajutorarea și efortul concentrat pentru realizarea sistemului defensiv al Daciei.

1718. C. Onofrei, *The Jews in Roman Dacia. A Review of the Epigraphic and Archaeological Data*, EphemNap 24, 2014, p. 221–235.

Vezi și N. Gudea, *Evreii în provinciile dacice, 106–275 p.Ch.*, EphemNap 9–10, 1999–2000, p. 179–208.

1719. C.C. Petolescu, *Noi contribuții epigrafice privitoare la organizarea militară și administrativă a Daciei romane*, în D. Măndescu (ed.), *Influențe, contacte și schimburi culturale între civilizațiile spațiului carpato-dunărean, din preistorie până în antichitate*. Lucrările colocviului național desfășurat la Cumpăna, 2–4 octombrie 2013, Pitești, 2014, p. 140–162.

1720. C.C. Petolescu, *Notes prosopographiques* (VII), Dacia N.S. 58, 2014, p. 293–302.

1721. C.C. Petolescu, *P. Cassius Regalianus. Un urmaș al lui Decebal pe tronul Cezarilor*, Muzeul Oltului 2, 2012, p. 93–100.

1722. I. Piso, *Zum Judenkrieg des Q. Marcius Turbo*, ZPE 187, 2013, p. 255–262.

1723. I. Piso, O. Țentea, *Die palmyrenischen Truppen in Dakien. Monumente und Öffentlichkeit*, în *XIV Congressus Epigraphiae Graecae et Latinae* (v. *supra*, nr. 1701), p. 479–480.

1724. I. Piso, *Sur le statut municipal de Potaissa*, în S. Cociș (ed.), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*, Cluj-Napoca, 2014, p. 69–75.

Vezi lectura ameliorată a inscripției CIL III, 913 (= 7689) (v. *infra*, nr. 1738), urmată de o savantă discuție. Autorul se străduie să desființeze informația lui Ulpian: *et Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit*. Septimiu Sever nu ar fi creat o *colonia* la Potaissa; aceasta s-a întâmplat mai târziu, prin promovarea municipiului severian la treapta de *colonia*: „La promotion au rang colonial pourrait survenir n'importe quand entre Caracalla et Gallien” (p. 73).

1725. I. Piso, *Zur Reform des Gallienus anlässlich zweier neuer Inschriften von Potaissa*, Tyche 29, 2014, p. 126–146, fig. 1–2 (fotografii, desene) (v. *infra*, nr. 1736–1737).

1726. I. Piso, *Studia Porolissensia III*, ActaMP 35, 2013, p. 159–180 (v. *infra*, nr. 1748–1751, 1753–1755, 1757).

1727. I. Piso, *Studia Porolissensia IV*, Revista Bistriței 27, 2013, p. 39–51.

Inscripții inedite sau revizuite din Dacia Porolissensis: opt inscripții de la Potaissa (primele șase zidite în biserica din Luncani), una de la Napoca, două de la Gherla și trei de la Ilișua (v. *infra*, nr. 1739–1747, 1756, 1758–1761).

1728. V. Rusu-Bolindeț, M.C. Popescu, *Roman Remains discovered in the North-Eastern Area of the Napoca. The Rescue Excavations at 29 Regele Ferdinand St.*, ActaMN 49/I, 2012, p. 229–282 (v. *infra*, nr. 1752).

1729. Cs. Szantó, *Notes on a new salararius from Apulum. Notă asupra unui nou salararius la Apulum*, Apulum 51, 2014, p. 533–544 (v. *infra*, nr. 1734–1735).

Vezi în această privință și studiul lui C. Méa, *Le salararius. Un contractuel de l'armée romaine*, ZPE 181, 2012, p. 207–213.

1730. A. Szabó, *Interprex Dacorum–Commentarioli ad RIU 590*, EphemNap 24, 2014, p. 153–156.

1731. R. Wiegels, *Zwei gestempelte Silberbarren und die Spaetantiken Goldbarren aus Siebenbuergen*, München, 2014, 95 p. (p. 73–88: Abb. 1–32), Autorul discută și piesele de la Crasna (IGLR, 431) și Feldioara (IGLR, 432).

De remarcat pe un lingou de la Feldioara (b), pe una dintre ștampile, numele *[Pr]icopius*, care poate fi înregistrat printre numele „străromâne” (Pricopie).

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1732–1763)

1732. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Inscripția privind templul zeilor palmyreni. Lectura inscripției publicate de I. Piso și O. Țentea, *Dacia N.S.* 55, 2011, p. 116–117, nr. 2, fig. 4 (foto, fragmente) – 5 (desen, reconstituirea textului inscripției) a fost reprodusă în cronică noastră epigrafică, seria XXXI, nr. 1521. Cu prilejul Congresului de epigrafie din anul 2012 (v. *supra*, nr. 1701), autorii au propus o lectură ameliorată:

[Deo So]li inv[icto] Belo? - - -]
 Mal[a]gbel(i) Hie[ribolo deis Palmyrenis?]
 [p]ro salute d(omini) [n(ostr) Imperatoris Ca]e[ș]aris]
 [M(arci) A]urelli[i] S[everi Alexandri P]ii Fel[i]cis
 5 [Aug(usti) I]ul[ia]e Mameae Aug(ustae) totiusque d]omus eius
 [- - - - - sacerdos eorum]dem
 [numinum - - - -] pec[unia] sua fe[c(it)].

1733. MICIA. Bază de statuie de augit-andezit (cariera de la Uroi), descoperită în anul 1862. Dimensiuni: înălțimea 0,95 m, lățimea 0,37 m. Inscripția era gravată pe fața

principală, continuând pe latura dreaptă cu numele trupelor dedicante. După C. Torma, inscripția ar fi fost transportată la Cluj; acum dispărută. Lectura fiind foarte dificilă, Th. Mommsen a solicitat un *ectypum*, după care a reconstituit lectura; ediția din CIL III a stat la baza studiilor ulterioare dedicate acestei inscripții.

K. Torma, în *ErdMúz* 2, 1861–1863 (Cluj, 1863), p. 133 sqq.; M.J. Ackner, F. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865, nr. 896; CIL, III, 1343; studiu istoric: N. Gostar, *O stare de alarmă pe granița de vest a Daciei*, AnȘUIași 14, 1968, p. 96 (vezi și N. Gostar, *ActaMN* 6, 1969, p. 498; N. Gostar, *Germania* 50, 1972, p. 244); C.C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln, 1977, p. 370; AE, 1977, 705; IDR, III/3, 77. Nouă discuție: I. Piso, *L'aigle en argent de Micia*, SAA 20, 2014, p. 219–229.

Întrucât textul inscripției se găsește „reconstituit” în IDR, vom interveni numai pentru a pune în evidență noile propuneri de lectură. Torma citea în r. 7 *basilicam alae Commagenorum*, din care am reținut (*loc. cit.*) doar sugestia privind un posibil edificiu militar din castru: *bas(ilicam) al(ae) Cam(pagonum) sub cur(a) Iul(ii) Teret[ia]n[i] pr(a)ef(ecti) eq(uitum) s(upra) s(criptorum)* etc. De curând, uzând de o analogie recentă, I. Piso propune o lectură verosimilă: astfel, în r. 6, literele /CVIL // / DEP, par a fi *[a]quil[am arg]e[n]t[eam]?*, iar la începutul r. 7 /O-BAS – *[cum] bas[i]?* (?). Întregirea cu mențiunea simbolului iovian se bazează pe o descoperire de la Apulum (vezi AE, 2007, 1199; CEpR, XXIX, 2009, nr. 1382): inscripția unui primipil al legiunii XIII Gemina, care *tetrastylum fecit et aquilam argenteam posuit*. Inscripția de la Micia datează din intervalul 198–209.

Trupele menționate erau steaguri de călăreți din mai multe unități, identificate parțial de autorii citați în *lemma*; trupa din r. 15 poate să fie *[coh(ors) III Camp]estr[is]*, deoarece la Drobeta staționa deja altă trupă (vezi ILD, 53).

1734. APVLVM. Altar, probabil de marmură. Dimensiuni nementionate; se indică numai mărimea câmpului epigrafic: 55 × 51 cm, precum și înălțimea literelor: 4 cm.

R. Ciobanu, G. Bounegru, *Între util și estetic. Scrisul la Apulum*, Alba Iulia, 2012, p. 41–42, nr. 19.

*Nem(esi) Reg(inae) sacr(um),
pro salute impp(eratorum) nn(ostrorum)
M(arcus) Vibius Verinus,
evocatus leg(ionis)
5 XIII Ge(minae), et Qu(i)n(tus)
Val(erius) Felicianus,
salariarius,
fecerunt*

R. 1, editorii întregesc (eronat) *sacr(ae)*; – 3 VERINVS, litera *S* este mai mică; QV(I)N, litera *p*are totuși să existe, dar mai mică; – 6 FELICIANVS, ultimele două litere iarăși mai mici; – 7 SALARIARIVS este întreg (litera *V* mai mică) (prin urmare, completarea *t(estamento) f(ieri)* este inoportună). Vezi și inscripția următoare.

1735. APVLVM. Statuetă de marmură (?) reprezentând pe Nemesis; lângă piciorul drept, grifonul (acefal). Dimensiuni neindicate. Pe bază, inscripția; câmpul epigrafic 23 × 4 cm, litere înalte de 4 cm.

R. Ciobanu, G. Bounegru, *Între util și estetic. Scrisul la Apulum*, Alba Iulia, 2012, p. 44 (v. *supra*, nr. 1734).

M(arcus) Vibius Verinus, evoc(atus)
Q(uintus) Vale(rius) Felicianus, sala(riarius)

Cele două inscripții au stârnit de curând interesul lui Cs. Szantó (v. *supra*, nr. 1729). Autorul combate opinia exprimată de D. Benea, în articolul *Câteva observații privind depozitul de sare de la Apulum* (Apulum 50, 2013, p. 119–126), după care *salararius* ar fi o „funcție administrativă civilă în conducerea unui depozit de sare”. În realitate, *salararius* era un angajat civil în armată, plătit cu un *salarium* (spre deosebire de militari, care primeau *stipendium*); vezi A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*² (ed. B. Dobson), Köln – Graz, 1967, p. 77). În Dacia mai este cunoscut un *salararius* într-o inscripție de la Sarmizegetusa (CIL, III, 7926 = IDR, III/2, 285). În această privință, vezi și inscripția lui M. Ulpus Celerinus de la Brigetio, *salararius leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) Antoni(nianae)* (CIL, III, 10988 = RIU, 2, 422 = IDRE, II, 272), *interpret Dacorum* (L. Barkóczi, ArchÉrt. 5–6, 1944–1945, p. 184–192; preluată: AE, 1947, p. 35; comentată de I.I. Russu, AIN 11, 1946–1947, p. 403–412; vezi și RIU 2, 590 și IDRE, II, 273, cu bibliografie); v. și *supra*, nr. 1729. Despre *evocatus legionis*: A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*² (ed. B. Dobson), Köln – Graz, 1967, p. 77.

1736. POTAISSA. Bază din conglomerat calcaros, cu o ușoară adâncitură în partea superioară. Dimensiuni: 1,08 × 0,63 × 0,43 m. Câmpul inscripției: 0,51 × 0,51 m; litere înalte de 4–5 cm. Muzeul Turda; inv. 17092.

M. Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa – The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București, 2012, p. 186–188, nr. 22, fig. 85–86 (foto, desen); vezi I. Piso, Tyche 29, 2014, p. 126–146, fig. 1–2 (v. *supra*, nr. 1725).

Fortunae
pro salute d(omini) n(ostri) Imp(eratoris)
[[[Ae]m(ili) A[e]m[ili]a[ni] Aug(usti)]]
M(arcus) Publicianus Rhesus
5 praef(ectus) alae Bat(avorum) (millariae) a-
gens vice praef(ecti) leg(ionis).

1737. POTAISSA. Bază din conglomerat calcaros, cu o ușoară adâncitură în partea superioară. Dimensiuni: 1,03 × 0,57 × 0,47 m. Câmpul inscripției: 0,62 × 0,47 m; litere îngrijite, dar afectate de consistența neomogenă a pietrei, înalte de 4–5 cm. Muzeul Turda; inv. 17093.

M. Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa – The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București, 2012 (vezi nr. precedent), p. 188–191, nr. 23, fig. 87–88 (foto, desen); vezi I. Piso, Tyche 29, 2014, p. 126–146, fig. 1–2 (v. *supra*, nr. 1725).

Aesculapio et Hygiae
pro salute d(omini) n(ostri) Imp(eratoris)
[[[L. Aem(ili) Aem[ili]a[ni] Aug(usti)]]-
M(arcus) Publicianus Rhes-

5 *u{u}s praef(ectus) alae Bat(avorum) (milliariae)
agens vice praef(ecti) leg(ionis).*

Întregirea din r. 3 aparține lui I. Piso. *M. Aemilius Aemilianus*, guvernator al provinciei Moesia Superior (B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, I, col. 129, nr. 56), a fost proclamat împărat de soldați prin iulie – august 253; dar peste scurt timp (septembrie – octombrie același an) a fost asasinat de soldați la Spoletum (K. Kienast, *Römische Kaisertabelle*², Darmstadt, 1996, p. 212). Concomitent, în Noricum și Raetia era proclamat P. Licinius Valerianus (K. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Gundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 214), care și-a asociat la putere pe fiul său P. Licinius Egnatius Gallieus.

În CEPR, XXXII, 2012, nr. 1578–1579 (SCIVA 64, 2013, 3–4, p. 377–378), am propus, ipotetic, a integra în r. 3 ale celor două inscripții numele unui uzurpator din timpul împăratului Gallienus: *[[Re]]g [[alianus Aug(ustus)]]* sau chiar *[[In]]g [[enuus Aug(ustus)]]* (despre această, vezi biografiile din *Historia Augusta*; vezi și D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*², Darmstadt, 1996, p. 223–224).

1738. POTAISSA. Altar sau bază de statuie din conglomerat calcaros. Dimensiuni: 1,05 × 0,75 × 0,75 m. Literele descresc în înălțime, de la 6,5 la 5 cm. Ligaturi. Publicată în CIL III, 913 (= 7689); mult timp dispărută; redescoperită recent și intrată în lapidariul Muzeului din Turda. Revizuită:

I. Piso, în *Gedenkschrift Kurt Horedt*, Cluj-Napoca, 2014, p. 69–75 (v. *supra*, nr. 1724).

[- - - -]
[. ? Cla] u (dius) Hiero lib (rarius)
[leg (ionis) V] M (acedonicae) Anton (inianae)
[dec (urio) ?] mun (icipii) S (eptimii) Pot (aissensis) e t A [. .]
5 [Sa] bina coniux ei [us]
[et] fili (i) Claud (ia) Sabina
[et A] ugusta e t Claud (ius)
[.....] us fili (i)
[pro sal (ute)] sua vota re [t (ulerunt ?)]
10 [iube ?] nt [e deo ?]

Supranumele legiunii permite datarea inscripției pe timpul lui Caracalla, între anii 212–217.

1739. Fus de coloană de calcar descoperit în anul 2008 în curtea comandamentului (*principia*) castrului legionar de la Potaissa. Dimensiuni: \hat{r} = 0,70 m, diam = 0,48 m.

M. Bărbulescu, *Inscripțiile din castrul legionar de la Potaissa – The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București, 2012, p. 56–8, nr. 2; I. Piso, *Revista Bistriței* 27, 2013, p. 43, nr. 7, fig. 7 a–b (foto, desen).

M. Bărbulescu propune lectura: [PRO SAL(ute) IMPP(eratorum)] / [L(ucii) SEPTIMI] / SEV(eri) [ET M(arci) AVR(eli)] / ANTO[NINI] / AVGG(ustorum). Piso

obiectează că acest text ar fi ocupat toată circumferința fusului; noua lectură are în vedere un text „prescurtat”:

[-----]
 [pro sal(ute) Impp(eratorum)]
 Sev[ri et]
 Anto[nini]
 5 Augg(ustorum) [nn(ostrorum)].

Inscripția datează de dinainte de conferirea titlului de *Augustus* lui Geta.

1740. POTAISSA. Altar votiv sau bază de statuie de gresie, cu coronament și plintă profilată; coronamentul este decorat cu un fronton triunghiular, având în interior motive vegetale și acrotere. Monumentul a fost descoperit, în anul 1859, în Valea Sandului. Dimensiuni: 0,55 × 0,26 × 0,24 m. După ce a trecut prin diferite colecții (I. Téglás, apoi O. Greceanu, la Băleni), în prezent se află la Institutul de Arheologie din București.

C. Torma, ArchKözl 3, 1863, p. 145, nr. 5; CIL, III, 879; E. Bujor, Apulum 6, 1967, p. 184–185, nr. 1; AE, 1967, 196; CIMRM, II, 1931; ILD, 506; I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 44, nr. 8, fig. 8 a–b (foto, desen inscripție) (revizuire, r. 4, în special supranumele imperial).

Invic(t)o
 Aur(elius) Mon-
 tanus mil(es)
 leg(ionis) V M(acedonicae) Gor(dianae)
 5 l(ibens) p(osuit).

1741–1746. POTAISSA. Șase monumente zidite în biserica din Luncani (jud. Cluj); editorul ne asigură că toate provin de la Potaissa.

1741. Monument transformat în bloc de construcție și utilizat la zidul bisericii din Luncani (jud. Cluj). Dimensiuni neînregistrate.

I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 39–40, fig. 1 a–b (foto, desen).

Τύχη ἀγαθ(ῆ)
 Ἀσινᾶ ἐβ[λῆν]
 [ἀνέθηκεν?]
 4 [-----]

Numele *Asina* pare asigurat (editorul citează: I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965, p. 24, 225; H. Solin, O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim – Zürich – New York, 1994, p. 296).

1742. Monument funerar (calcar) transformat în bloc de construcție și utilizat la zidul bisericii din Luncani. Dimensiuni: 0,44 × 0,86 m. Litere înalte de 6 cm.

I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 39–40, fig. 1 a–b (foto, desen).

[- - - - -]
 [- - - leg(ionis) V]
 [M(acedonicae)] vix(it) an(nis) L[. ?]
 [A]urel(ius) Muc-
 5 atra vet(eranus) leg(ionis)
 s(upra) s(cryptae) heres f(aciendum) [c(uravit)].

1743. Fragment de piatră funerară romană, transformat (fasonat) în bloc de construcție și utilizat în zidul bisericii din Luncani. Dimensiuni: 44 × 36 cm. Litere înalte de 7 cm; în primul rând, *sicilicus* pe V.

I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 41, nr. 3, fig. 3 (foto).

[- - - - -]
 [- - -] leg(ionis) V
 [Mac(edonicae) - - -]
 3 fili(i)

1744. Fragment de piatră funerară romană de calcar, transformat în bloc de construcție, încastrat în zidul de nord al bisericii reformate din Luncani. Câmpul epigrafic era încadrat de un profil.

I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 41, nr. 4, fig. 4 (foto).

[- - - - -]
 [- - - vix(it) an(nis)]
 L cō[coniugi ?]
 op[timo, -ae - - - ?]
 NI [- - -]
 5 B S(?) [- - -]

1745. Fragment de monument funerar roman transformat în bloc de construcție și zidit în zidul de nord al bisericii reformate din Luncani. Dimensiuni: 0,45 × 0,34 m. Litere înalte de 8 cm.

M. Sălășan, în *Corona laurea. Studii în onoarea Luciei Țeposu Marinescu*, București, 2005, p. 467, nr. 8, p. 470, fig. 9 (foto) (lectura eronată); I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 42, nr. 5, fig. 5 a–b (foto, desen).

[- - - - -]
 Viato[r coniugi]
 opt[imae - - -].

Alt *Viator*: CIL, III, 7701 (Piso); 7904 (= IDR, III/1, 205).

1746. Fragment de monument funerar roman de calcar, transformat în bloc de construcție, reutilizat la fereastra corului bisericii reformate din Luncani. Dimensiuni: 46 × 36 × 15 cm. Litere înalte de 8 cm.

I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 42–43, nr. 6, fig. 6 a–b (foto, desen).

[D(is)] M(anibus)
[- -] Fro[nto]
[- - - qui] vix(it) an(nis)
[- -] Iulia [...]
5 [- -] qui [vix(it)]
[an(nis) - - -]
[- - - - - - -].

1747. NAPOCA. Altar sau bază de statuie de calcar, descoperit(ă) în anul 2001 în cursul săpăturilor din str. Deleu, într-o construcție romană. Coronamentul este decorat cu un fronton triunghiular, având în interior o rozetă și foi de acant. Dimensiuni: 0,54 × 0,29 × 0,23 m. Scriere primitivă; litere descrescând de la 4 la 1 cm.

S. Cociș, E. Beu-Dachin, A. Voișian, ActaMN 39–40, 2002–2003, p. 235–39, fig. 2 a–b; ILD, 552. Recent: I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 45, nr. 9, fig. 9 (foto).

[Si]lv-
ano do-
m[e]stico
ex voto po-
5 sui epitot(eon ?).

Problemă de lectură ridică EPITOT din ultimul rând; Piso: „On peut supposer ici, par exemple, l’adjectif verbal ἐπιθετέον (de ἐπιτέθειμι) dans le sens de ‘ce qu’il faut mettre au-dessus’, normalement une statue. Ce mot sera devenu dans la bouche d’un mauvais connaisseur du grec ἐπιτοτ(εον) ou quelque chose de semblable.”

1748. NAPOCA. Altar (sau bază de statuie) de calcar descoperit în anul 1975 în cursul unor săpături de salvare în cuprinsul orașului roman. Aproximativ jumătatea inferioară a inscripției mai ștersă și mai puțin clară.

I. Mitrofan, ActaMN 13, 1976, p. 199–200 (preluată: AÉ, 1976, 576: ILD, 545); revizuită: I. Piso, ActaMP 35, 2013, p. 165–167, nr. 3, fig. 4 (foto), 5 (desen, reconstituire grafică).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
et Silvano
ceterisque
deis deab(us)q(ue)
5 conservator(ibus)
Valer(ius) Nēm[e]si-
anus v(ir) e(gregius) pr[oc(urator)]
[Aug(usti) ? ...] VN [...].

În ultimele două rânduri, prefer a reconstitui *pr(aefectus)* / [*alae T*]un[gror]um).

1749. NAPOCA. Discuție pe marginea inscripției cu *nomina Asianorum* de la Napoca (CIL III, 870 = ILS, 4061):

I. Piso, ActaMP 35, 2013, p. 167–169, nr. 4, fig. 6 (foto).

Numele din r. 25 trebuie rectificat *Curinu[s]* (nu genitiv); în r. 27 *Ce[- - -]*.

Chiar dacă *nomina Asianorum* au mai mult o semnificație legată de cultul dionysiac, I. Piso remarcă prezența importantă la Napoca a elementului originar din peninsula microasiatică, prin acei *Galatae consistentes municipio* (CIL III, 860 = ILS, 4082 = AÉ, 2004, 1182); de reținut informația (pe baza unei surse inedite) că divinitatea microasiatică *I. O. M. Erusenus* (CIL, III, 4859 = ILS, 4083) este din Galatia (p. 168, nota 73).

Lista cu nume dă prilej autorului să reia un mic fragment dintr-o placă de marmură (17 × 18 cm) cu inscripție (CIL III 7668), cu lectura (fig. 7 foto, 8 desen):

[- - - - -]
 Zoil[iani]
 Marc[ia]
 Longina
 5 [- - - - -]

„Un premier gain est l’identification de deux personnages de la liste des *Asiani* et un possible rapport, par exemple de mariage, entre eux. Longina portait le *nomen* Marcia, ce qui n’est pas automatiquement valable pour Longinianus. Nous voilà donc devant une liste, au moins en majorité, de citoyens romains” (p. 169).

1750. NAPOCA. Altar (sau bază de statuie) descoperit în anul 1902 în Piața Muzeului (fostă Carolina), în fundația unei case (Hubay). Acum în lapidariul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.

B. Posta, *Utmutató az erdélyi orsz., muz. érem- és régiségtáraban*, Cluj, 1903, p. 52, n° 90; C. Daicoviciu, AISC 2, 1928–1932 (1933), p. 59–60, n° 2 a, fig. 1 (foto) = *Dacica*, Cluj, 1969, p. 212–213, n° 2; AÉ, 1934, 14; A. Kerényi, *Die Personennamen von Dazien* (Diss. Pann. I, 9), Budapesta, 1941, p. 106, n° 1226; M.P. Speidel, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 106, 1976, p. 344, n. 15; M.P. Speidel, *Apulum* 15, 1977, p. 631–633, fig. 1 (foto); AÉ, 1977, 700; ILD, 543; bibliografie consemnată de I. Piso, care propune revizuirea inscripției (gentiliciul prefectului): ActaMP 35, 2013, p. 169–171, nr. 5, fig. 9 (foto) – 10 (desen, reconstituirea textului epigrafic).

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
conserva-
tori T(itus) Sca-
ruius Vita-
 5 *lis trib(unus) coh(ortis)*
III Camp(estris) c(ivium) [R(omanorum)] (?)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Despre trupa menționată în inscripție, vezi C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 9–95.

1751. NAPOCA. Partea superioară a unui altar (sau bază de statuie). Colecție particulară, Cluj-Napoca.

C.H. Opreanu, StUnivCluj 54, 1–2, 2009, p. 127–140; revizuire: I. Piso, ActaMP 35, 2013, p. 171–172, nr. 6, fig. 11 (desenul inscripției).

Primul editor propunea: *Deo Soli | Inv[ic]to | Mi[thrae]? al(a) c(ivium) R(omanorum) | Ma[ximini]a|na [- - -]*, sau eventual *Deo Soli | Inv[ic]to | mi[lites] al(ae) c(ivium) R(omanorum) | Ma[ximini]a|na[e - - -]*.

În noua ediție (I. Piso), inscripția este ofranda unor particulari (numele pierdute în cea mai mare parte):

*Deo Soli
inv[ic]to
Mi[thrae s]acr(um)
Ma[...]
5 na[- - -]
[- - -].*

1752. NAPOCA. Ștampile tegulare descoperite în cursul săpăturilor de salvare în Cluj-Napoca (v. *supra*, nr. 1710 și 1714).

O prezentare merită totuși o ștampilă menționată de V. Rusu-Bolindeț și M.C. Popescu, ActaMN 49/I, 2012, p. 229–282 (v. *supra*, nr. 1728).

Este vorba de un fragment de țiglă cu ștampilă; parțial descifrată (vezi p. 249, pl. 29/2; foto, dar obscură; desen).

În realitate, ștampila este cunoscută din săpăturile din *villa rustica* de la Chinteni (la 8 km vest de Napoca), de unde provine o ștampilă întreagă (A. Matei, Sargetia 11–12, 1974–1975, p. 299–302, fig. 3–4 (foto, desen): VALCAT (chenar dreptunghiular, 10 × 5,5 cm). Editorul acestei ștampile întreaga *Val(erius) Cat(ulinus)*, considerând că ar putea fi vorba de C. Valerius Catulinus, procurator al Daciei Porolissensis din timpul lui Commodus (ceea ce I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, II. *Die ritterlichen Amtsträger*, Bonn, 2013, p. 274, respinge).

1753. POROLISSVM. Ridicarea castrului de piatră a fost pusă, de istoricii Daciei romane, pe timpul împăratului Caracalla, pe baza a trei inscripții din anul 213 (AÉ, 1944, 51 = ILD, 660; AÉ, 1957, 230 = ILD, 659; AÉ, 1979, 491 = ILD, 658).

Alte trei inscripții, fragmentare, au fost recuperate din arhiva de săpături a lui A. Radnóti: vezi E. Tóth, *Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti*, 1943, Budapest, 1978. Una, descoperită la *porta principalis sinistra*, datează din timpul împăratului Hadrian (AÉ, 1979, 489 = ILD, 656 = E. Tóth, *Porolissum*, p. 17–18, n° 4 = AÉ, 1979, 489).

*[Imp(erator) Caesar Divi
Tra]a[iani Parthici f(ilius) Di]vi |
[Nervae nepos] Traia-
[nus Hadri]anus Aug(ustus)*

5 [p(ontifex) m(aximus) trib(uniciae) pot]est(atis) XIII co(n)s(ul)
[III p(ater) p(atriae) portam] per cohortem
[I Ulpia Brittonum fec]it.

Păstrarea numărului de ordine al puterii tribuniciene (XIII) ne permite a data inscripția între 10 decembrie 128 – 9 decembrie 129.

Altă inscripție, descoperită la *porta praetoria*, atribuită de editor (E. Tóth) împăratului Antoninus Pius, este revizuită de I. Piso, ActaMP 35, 2013, p. 159–163, nr. 1 (reconstituire grafică, fig. 3):

[Imp(erator) Caes(ar) Divi Trai]ani Pa[r]-
[thici fil(ius) Divi Nervae nep(os)]
[Traianus Hadrianus Au]g(ustus) pont(ifex)
4 [max(imus) trib(uniciae) potest(atis) ...c]onsul III f(ecit).

Pe baza acestei reconstituiri (sprijinite, de altfel, de inscripția precedentă), I. Piso consideră că faza de piatră a castrului de la Porolissum datează din timpul împăratului Hadrian; spre analogie, se citează inscripțiile de la Arutela (ILD, 575–576), Rădăcinești (IDR, II, 584–585) și Praetorium (Racovița; IDR, II, 587); tot din timpul acestui împărat datează operele constructive înregistrate de inscripțiile de la Hoghiz (CIL, III, 953 = IDR III/4, 230 = ILD, 431) și Boroșneul Mare (IDR III/4, 325 = ILD, 433). Mai observăm că în această inscripție, titlul de *p(ater) p(atriae)*, care ar fi trebuit să urmeze după *[c]onsul III*, lipsește; întrucât împăratul Hadrian a acceptat acest titlu abia în 128 (? 21 aprilie; R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 195), acest amănunt cronologic reprezintă un *terminus ante quem*. Totuși, dacă lucrarea la *porta principalis sinistra*, efectuată de o cohortă (poate *I Ulpia Brittonum*) datează din anul 129, cea de la *porta praetoria* poate data de la începutul anului 128.

1754. POROLISSVM. Următoarea notă a lui I. Piso, din seria *Porolissensia III* (ActaMP 35, 2013, p. 163–165, nr. 2: *Le phantôme de la cohors III Dacorum*) este un răspuns la critica lui N. Gudea, Apulum 48, 2011, p. 327–330, împotriva lui I. Piso și C.C. Petolescu (vezi și răspunsul nostru, în seria XXXI, 2011, a acestei cronici – SCIVA 63, 2012, 3–4, p. 341–442, nr. 1501). Discuția este provocată de ștampilele tegulare CH III și C III D (lectură nesigură) de la Porolissum, pe care N. Gudea le leagă de inscripția de la Byllis din Macedonia, unde apare o *cohors III Dacorum* (CIL III, 600 = ILS, 2724 = AE, 1997, 1352 = IDRE, II, 361; ediții recente: S. Anamali, H. Ceka, É. Deniaux, *Corpus des inscriptions Latines d'Albanie*, Rome, 2009 [Bibliothèque de l'École Française de Rome, 410], p. 139–142, nr. 178, foto neclară; U. Ehlig, R. Haensch, *Die Lateinischen Inschriften aus Albanien*, Bonn, 2012, p. 463–466, nr. 188, foto; vezi, de asemenea, *supra*, nr. 1716); în realitate, toți epigrafiștii sunt de acord că numărul de ordine al trupei din inscripția de la Byllis a fost greșit gravat, fiind vorba de *cohors I Ulpia Dacorum* din provincia Syria. I. Piso consideră că trupa documentată de ștampilele CH III era în realitate *cohors III Campestris*, de curând atestată la Porolissum (AE, 2001, 1707); aceasta îl autoriza chiar să înlocuiască într-o altă inscripție de la Porolissum (AE, 1958, 231 = ILD, 661) *[coh(ors) V Lingonum Anto]niniana [p]ed[itata] prin [coh(ors) III Campestris Anto]niniana c(ivium) R(omanorum)*.

În ceea ce ne privește, am considerat (ILD, 679, 749) că ștampilele CH III și CIII se referă la o cohortă legionară (ILD, p. 304, indici); vezi, în acest sens, și părerea lui I. Piso, *Les légions dans la province de Dacie*, în Yann Le Bohec (ed.), *Actes du Congrès de Lyon, 17–19 septembre 1998*, p. 208, nota 36.

În legătură cu ștampila tegulară IDR III/2, 102: LEGG V M / ET XIII GM de la Mehadia, I. Piso, care a reexaminat ștampila împreună cu Felix Marcu, este de părere (p. 164) că trebuie citită *legg(ionum) V M(acedonicae) | et XIII G(eminae) An[t(oninianarum)]*; de altfel, cu mulți ani în urmă (SCIVA 41, 1990, 1, p. 117), și eu am recunoscut în acel semn, cu aspect de N, ligatura A+N+T (capetele barei de sus a literei T din ștampila de lemn fiind înfundate), deci supranumele *Ant(oniniana)* (opinie citată de Liana Oța, SCIVA 45, 1994, 1, p. 95, în recenzia cărții: M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993).

1755. Gilău. Altar votiv (sau bază de statuie) de gresie

D. Isac, în *Corona laurea. Studii în onoarea Luciei Țeposu Marinescu*, București, 2005, p. 252–253, n° 2, p. 257, fig. 1 (foto și desen); preluat în: AÉ, 2005, 1292; C.C. Petolescu, SCIVA 57, 2006, 1–4, p. 217–218, nr. 1121. Primul editor propunea lectura:

He[rc]uli | M[a]ro eq(ues) | [al(ae)] S(ilianae) mis(sicius) | sum[pt(ibus) s(uis)] | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

I. Piso, ActaMP 35, 2013, p. 174–175, fig. 14 (foto) și 15 (desenul inscripției):

Hērculi

Apro eq(ues)

prōmis-

sum [f(ecit)]

5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Pentru *promissum*, Piso exemplifică prin câteva inscripții din Africa de Nord: CIL, VIII, 9020 = ILS, 4456 (Auzia); CIL, VIII, 20743 = ILS, 4431 (Auzia); CIL, VIII, 22845 = AÉ, 1904, 168 (Thysdrus); CIL, VIII, 15476 (Abd El Melek). Vezi și IDR, III/3 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa): *cot* (= *quod* !) *prom(iserat?)*.

1756. Gherla. Stelă funerară de gresie; au fost identificate șapte fragmente: cinci din zona centrală a pietrei, cu inscripția, publicată de D. Protase; un fragment cu un rest de medalion a fost identificat de R. Zăgreanu, iar I. Piso a identificat colțul superior stâng al stelei. În *attica* erau reprezentați doi *genii* ținând o ghirlandă; cel din stânga, cu picioarele încrucișate, sprijinindu-se pe un taur.

Registrul sculptural era despărțit de câmpul inscripției, printr-o bandă decorată cu motive vegetale; literele *D M* au fost scrise deasupra acestei bande. Dimensiunile stelei (reconstituite): 3 × 1,15 × 0,20 m. Înălțimea literelor: 4–8 cm.

D. Protase, SCIVA 19, 1968, 2, p. 341–342, fig. 2–3; D. Protase, în *Hommages à Marcel Renard*, II, Bruxelles 1969, p. 636–638, pl. XXXIV, fig. 2; lectură preluată de L. Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis* (BAR International Series 128), Oxford 1982, p. 150, nr. 209; vezi I. Piso, Revista Bistriței 27, 2013, p. 45–47, nr. 10, fig. 10 a–b (foto, desenul textului).

[D(is) M(anibus)]
R[- - -]
eq(ues) alae Pannonioru-
m vixit a[n(ns)] XXXVIII Bris-
 5 *enus imag(inifer) heres po-*
nendum curavit.

Brisenus este un nume tracic; acest motiv îndeamnă pe I. Piso a reconstitui în r. 2 tot un nume tracic istoric: *Roem[etalces]*.

1757. Gherla. Altar (sau bază de statuie) de gresie. Dimensiuni: aprox. 0,70 × 0,49 m. Litere înalte de 7 cm; ligaturi. În zidul unei case din Cluj-Napoca.

CIL, III, 832; revizuire: I. Piso, *ActaMP* 35, 2013, p. 172–174, nr. 7, fig. 12 (foto), 13 (desen inscripție).

Herculi sancto
Marc(us) Veracilius
Verus leg(atus Aug(usti)
pro p(raetore) curante
 5 *Tannon(io) Maximo*
pr(a)ef(ecto) eq(uitum).

Nomen-ul prefectului din r. 5 era citit în CIL: *Pannon(io)* (vezi și H. Devijver, *PME*, P 10). Despre guvernator, vezi I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*, I, Bonn, 1993, p. 207–208, nr. 47.

1758. Gherla. Stelă funerară, de calcar (două fragmente din partea superioară a câmpului inscripției). Din scena banchetului funerar se mai păstrează o mică parte. Dimensiuni: 1,15 × 0,43 × 0,20 m.

J. Ornstein, *JÖAI* 6, 1903, Bbl. 116–117, nr. 2, fig. 38 (foto); I. Piso, *Revista Bistriței* 27, 2013, p. 47–48, fig. 11 a–b (foto, desen inscripție).

Ornstein:	Piso:
<i>[D(is)] M(anibus) U[lpiae ? Tre]</i>	<i>[D(is)?] M(anibus) Ul[pius]</i>
<i>bonia[nae - - -]</i>	<i>Bonia[tus eques?]</i>
<i>Secun[d - - -]</i>	<i>Secun[da Maxi]-</i>
<i>mi f(ilia) ma[ter et - - -]</i>	<i>mi f(ilia) ma[ter et Ulp(ia) ?]</i>
5 <i>Candi[d - - -]</i>	5 <i>Candi[da fil(io) et]</i>
<i>con[ug - - -]</i>	<i>con(iugi) b(ene) [m(erenti) - - -]</i>
<i>Avitus [- - -]</i>	<i>Avitus [- - -]</i>
<i>v(i)x(i)t an[nis - - -].</i>	<i>v(i)xi(t) ann(is) [- - -].</i>

1759. Ilișua. În arhiva fotografică a lui Iulian Marțian se află imaginea unei piese dispărute: o bază de statuie cu coronament; plinta și marginea inferioară a câmpului inscripției lipsesc. Scriere de bună calitate. Ligaturi.

C. Gaiu, R. Zăgreanu, *Inscripții și piese sculpturale din castrul roman de la Ilișua*, Cluj-Napoca, 2011, p. 77–78, 123 (pl. V) (despre arhiva foto Marțian, vezi p. 9, nota 12); I. Piso, *Revista Bistriței*, 27, 2013, p. 48–49, nr. 12, fig. 12 (foto, desen).

Gaiu – Zăgreanu:	Piso:
[I(ovi)] o(ptimo) m(aximo)	[I(ovi)] o(ptimo) m(aximo)
et Lari viali	et Lari viali
ex imperio	ex imperio
muro	muro
5 [---]M	5 [in pristinu]m
[-----].	[statum refecto ?]
	[-----].

1760. Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Placă de tuf vulcanic, de la baza unei statui imperiale; fragment din partea inferioară stânga a câmpului inscripției, spartă în două. Descoperită în anul 1986 în *principia* castrului. Câmpul inscripției era încadrat de o margine profilată. Dimensiuni: 0,45 × 0,40 × 0,09 m; lățimea totală apreciată: 0,80 m. Litere înalte de 6 cm; martelări: r. 1–3, 6 (acesta totuși lizibil).

V. Wollmann, R. Ardevan, în C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes historiae. Studia in honorem Demetris Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 670–671, nr. 4, p. 677, fig. 7–8 (preluată în AÉ, 2006, 112); R. Ardevan, V. Wollmann, *Revista Bistriței* 21/1, 2007, p. 243–244, nr. 2, fig. 6; C. Gaiu, R. Zăgreanu, *Inscripții și piese sculpturale din castrul roman de la Ilișua*, Cluj-Napoca, 2011, p. 69, nr. 1.4, p. 121, pl. III. (fragmentul din stânga); I. Piso, *Revista Bistriței* 27, 2013, p. 49–50, nr. 13, fig. 13 (foto, desen – reconstituire a textului inscripției)

Ardevan – Wollmann:	Piso:
	[[[Imp(eratori) Caes(ari)]]
	[M(arco) Iulio Phi]-
[- -]	[li]ppo [Aug(usto)]]]
ala [Fronto]-	ala Fr[onto]-
nian[a [[Phi]]	5 nian[a [[Phi]]]]-
5 [[lippia[n(a)]] de]	[[lippia[na]] de]-
vota [numi]-	vota [numi]-
ni m[aiesta]-	ni ma[iesta]-
[tique eius].	[tique eius].

1761. Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Fragment de bază de statuie imperială din tuf vulcanic, descoperită pe suprafața castrului, Dimensiuni: 0,125 × 0,13 × 0,05 m. Litere înalte de 5 cm.

R. Ardevan, V. Wollmann, *Revista Bistriței* 21/1, 2007, p. 248, nr. 7, fig. 15 (photo); vezi și: S. Nemeti, *Classica et Christiana* 5, 2010, 2, p. 424, nr. 83; C. Gaiu, R. Zăgreanu, *Inscripții și piese sculpturale din castrul roman de la Ilișua*, Cluj-Napoca, 2011, p. 88, nr. I.4.1, p. 127, pl. IX a–b; I. Piso, *Revista Bistriței* 27, 2013, p. 5, nr. 14, fig. 14 a–b (foto, desen inscripție).

Ardevan – Wollmann:

[- - -]
[- - -] on [- - -]
[- - -] dex [- - -].

Piso:

[Imp(eratori) Caes(ari) - - -]
[- - -]
[ala Fr] on [t(oniana) - - -]
[- - -] dev[ota]
5 [numini - - -]
[- - -]

1762. Domnești (jud. Bistrița-Năsăud). Altar de tuf vulcanic. Dimensiuni: 1,30 × 0,55 × 0,47 m. Literele scad în înălțime de la 8 cm (r. 1) la 7 cm (celelalte rânduri).

CIL, III, 7625. Revizuire: I. Piso, G. Cupcea, *Ein centurio regionarius aus der legio X Fretensis in Dakien*, Tyche 29, 2014, p. 115–123, pl. 6–7 (foto și desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Dulcen-
o P(ublius) Gaius
Valerianu-
5 s (centurio) leg(ionis) X Fre-
tensis re-
g(ionarius) r(egionis) Neridon-
is (- - ?) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Punctul dificil al acestei inscripții este identificarea regiunii menționate în r. 7/8; editorii caută argumente pentru un toponim local (p. 123). „Wahrscheinlich wurde der Ortsname abgekürzt, oder geht es um seine Einwohner, und dann dürfte er r(egionis) Neridonis(sae) oder Neridonis(sensium) lauten. Das könnte auf eine formelle Ähnlichkeit mit Potaissa hindeuten”.

În privința datării, editorii înclină pentru epoca lui Septimiu Sever (p. 122): „Bessere Argumente gibt es für die Zeit der Bürgerkriege des Septimius Severus. Das Vorhandensein von Vexillationen der syrischen legio III Gallica in Porolissum wurde dadurch erklärt, dass sie in Dakien dem Kaiser treuere Truppen ersetzten, die nach Westen gegen Clodius Albinus gezogen waren”.

1763. Miercurea Sibiului (jud. Sibiu). Stelă funerară de calcar, spartă; au fost recuperate doar șase fragmente, care permit reconstituirea unei stele de tip arhitectonic, cu două coloane și un medalion rotund (în care editorii recunosc partea de jos a bustului unui copil). Dimensiuni: 0,87 × 0,85 × 0,205 m. Litere înalte în r. 1 de 9 cm, în celelalte de 8 cm.

I. Piso, Gh.V. Natea, V. Palaghie, *A funerary monument from Miercurea Sibiului IV (Sibiu county)*, Brukenthal. Acta Musei IX/1, 2014, p. 67–71 (cu fotografie și reconstituirea grafică a inscripției).

D(is) [M(anibus)]
L(ucius) Valerius
L(ucii) f(ilius) Masc(u)lus
vet(eranus) le[g(ionis)] XIII Ge(minae)
5 an(norum) LXX p(atri) k(arissimo) p(ro)
p(ietate)(?)
h(ic) s(itus) e(st).

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 1764–1767)

1764. Loc de descoperire: necunoscut. Diplomă militară (*tabella I, extrinsecus*) reprodusă fotografic în Hermann Historica München. 68. Auktion: Antiken, Alte Waffen, Jagdliches und Kunsthandwerk, 7. & 8. Mai 2014, p. 75, nr. 2157 – <http://www.hermann-historica.de/auktion68/ebook/AW/#/76/>. Vezi comentariul nostru din articolul menționat la nr. 1719 (p. 154, nota 60).

*Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi
Nervae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus)
pontif(ex) max(imus) trib(unicia) potes(tate) X cos III
equitibus et peditibus qui militaverunt
5 in ala Claudia nova et cohortibus tribus
quae appellantur IIII Cypria c(ivium) R(omanorum) et I Monta-
norum et V Gallorum Pannon(ica) et sunt in
Moesia Superiore sub Iulio Gallo quin-
is et vicenis pluribusve stipendis emerit[is]
10 dimissis honesta missione quorum no-
mina subscripta sunt ipsis liberis po[s-]
terisque eorum civitatem dedit et c[onu-]
bium cum uxoribus quas tunc habu[is-]
sent cum est civitas iis data aut si qu[i cae-]
15 libes essent cum iis quas postea duxissent
dumtaxat singuli singul[as] K(alendis) Iulis
L. Cuspicio Camerino
co(n)s(ulibus)
C. Saenio Severo
Coh(ortis) I Montano[ru]m cui praest
20 T. Apusulenius Faustinus
ex peditibus
Dasmeno Liccais f(ilio) Pann(onio)
et Candido f(ilio) eius et Vitali f(ilio) eius
et Candidae fil(iae) eius.
25 Descriptum et recognitum ex tabula ae-
nea quae fixa est Romae in muro post
templum divi Aug(usti) ad Minervam.*

Această nouă diplomă militară, datând din 1 iulie 126, a fost acordată celor „lăsați la vatră” din doar câteva unități din armata Moesiei Superioare: (o ala și trei cohorte)². Trupa care ne reține în special atenția este *cohors IIII Cypria*; aceasta a staționat la început în castrul de la Bumbești, unde este cunoscută grație ștampilelor tegulare: *c(ohors) IV C(ypria)* (IDR, II, 179; ILD, 93); este menționată în Dacia în diplomele din 14 octombrie

² Pentru accesul la sursa privind această diplomă, rămân îndatorat colegului F. Matei-Popescu.

109 (RMD, III, 148 = AÉ, 1990, 860; ILD, 10) și 17 februarie 110 (CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2): *III Cypria c(ivium) R(omanorum)*. Trupa nu mai apare însă în diplomele Daciei din anul 114 (RMD, IV, 225–226 = ILD, 12–13). Nu apare nici în diploma din 12 noiembrie 119 (AÉ, 2005, 1703) cu trupele Daciei Superioare și nici în alte diplome ulterioare ale acestei provincii. În mod surprinzător, apare acum în această diplomă, din 1 iulie 126, în Moesia Superior. Explicația poate fi că această trupă, împreună cu *ala Claudia nova* (această trupă apare în Dacia în diploma din 2 iulie 110: CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3) (ambele din armata Daciei), au fost incluse în corpul expediționar al împăratului Traian pentru războiul contra parților; după revenirea din Orient, *cohors IV Cypria* a staționat o vreme în Moesia Superior, apoi a fost trimisă la nordul Mării Negre (C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 102, nr. 34).

După plecarea trupe, fortificația cu val de pământ de la Bumbești (cea din punctul Vârtop), construită posibil după războiul din 101–102, a fost probabil abandonată: la începutul domniei lui Hadrian (dacă nu cumva chiar de Traian!). Un nou castru avea să fie construit, dar pe terasa Jiului, în punctul „Gară”, abia pe timpul lui Marcus Aurelius. Acest al doilea castru a avut la început valul realizat din pământ; în anul 201, a fost refăcut din piatră, cum rezultă dintr-o inscripție: *muros cesp[iticios] castro[ru]m coh[ortis] I A[u]reliae Brittonum (milliariae) Antoniniana(e) vetust(ate) dil[apsos] lapide eos restitue[r]unt*³. Gentiliul *Aurelia* arată că această trupă a fost creată pe timpul lui Marcus Aurelius; este improbabilă părerea lui F. Marcu (ActaMN 39–40, 2002–2003, p. 226; părere acceptată de I. Piso, *An der Nordgrenze des Römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972–2003)*, Stuttgart, 2005, p. 486), care consideră că această trupă ar fi aceeași cu *cohors I Ulpia Brittonum milliaria*, din armata Daciei Porolissensis, transferată la Bumbești.

Aceeași diplomă din 1 iulie 126 mai menționează în Moesia Superior o *cohors V Gallorum Pannonica*; epitetul geografic era menit să evite confuzia cu trupa din provincia de la nord de Dunăre, *cohors V Gallorum Dacica* (v. *infra*, nr. 1767).

Textul integral al acestei constituții imperiale (ambele tăblițe) a fost publicat recent de W. Eck și A. Pangerl, ZPE 194, 2015, p. 231–236.

1765. Loc de descoperire necunoscut. Fragment de diplomă militară (*tabella I*), recompusă succesiv din patru fragmente. Loc(uri?) de păstrare nementionat(e).

W. Eck, A. Pangerl, *Dacia N.S.* 50, 2006, p. 102–104, nr. 4 (= AÉ, 2006, 1864) (două fragmente din colțul superior drept, care se îmbină); P. Weiss, *Chiron* 38, 2008, p. 280–286 (adaugă un nou fragment) (= AÉ, 2008, 1717); W. Eck, A. Pangerl, ZPE 192, 2014, p. 227–230, nr. 6 (adaugă un nou fragment din colțul inferior stâng și fac reconstituirea diplomei):

Extrinsecus:

[Imp(erator) Caesar divi Trai]ani Parthici f(ilius) [divi Nervae n(epos) Trai]anus Hadrianus [Aug(ustus) pontif(ex) maxim(us), trib(unicia)] potest(ate) X co(n)s(ul) III [equitib(us) et peditib(us)] qui militaverunt in [ala I Gallor(um) Flav(iana) et c]ohortibus tribus [quae appellant(ur) I Lusi]tanor(um) et III Britton(um) [vet(erana) et V

³ CIL, III, 14485 a (= ILS, 9179; IDR, II, 174). Aici supranumele *Antoniniana* a fost adăugat ulterior, în 112 (J. Fitz, *StCl* 24, 1986, p. 141–142; confirmat de mine, după reexaminarea pietrei; vezi ILD, 92).

Hispan]or(um) et sunt in Moesia superiore [sub Iulio Ga]llo item cohort(e) II Dacorum [sub Nepote?] quin(is) et vicens pluribusve [stipendis eme]ritis dimissis honesta mis[sione, quorum no]mina subscripta sunt ip[sis liberis pos]terisque eorum civita[tem dedit et conu]bium cum uxoribus, qu[as tunc habuissen]t, cum est civitas iis da[t(a) aut, si qui caelib]es essent, cum iis qu[as postea duxissent dumtaxat singuli singulas.

[--]ris f(ilio) eius [et – f(ilio) eius] et Citzosi f(ilio) eius [et ... f(ilio) / fil(iae) eius] et Durciei [fil(iae) eius].

Descriptum et recognit[um ex tabula aenea,] quae fixa est Romae in [muro post tem]plum divi Aug(us-ti) ad [Minervam].

Intus:

[Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthic]i f(ilius) divi [Nervae n(epos) Traianus Hadri]an(us) Aug(ustus) [pontif(ex) maxim(us), trib(unicia) potest(ate) X co(n)]s(ul) III

[equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in ala I] Gall(or)um Fla[vian(a) et] coh(ortibus) [tr]ibu[s, quae app(ellantur) I L]usitan(or)um et [III Brit(tonum) v]et(erana) et V His[p(anorum) et sunt in] Moes(ia) super(iore) [sub Iu]lio Gallo i[tem coh(orte) II D]acorum su[b] [?]Nepot]e quin(is) et [vicens] pluribusve s[tipend(is)] [emerit(is)] dimiss(is) h[onest(a) mission(e), qu]or(um) nomin(a) subscr[ipt(a) sunt ipsis liberis] poster(isque) eor(um) civit(atem) [dedit et conubium cum] uxorib(us), quas tunc [habuiss(ent), cum est civit(as)] iis data aut, [si qui caelibes essent, cum] iis, qu[as post(ea) dux(issent) dumtax(at) singul(i) singul(as)].

Anul 126.

Noutatea absolută constă în prezența unei cohorte de daci în *exercitus* provinciei Moesia Superior; ea fusese trimisă temporar [*in expeditione*], posibil în Britannia (cum se consideră în comentariul la această diplomă din AE, 2008, 1717), unde a lucrat poate la „valul lui Hadrian”.

Cât privește pe C. Iulius Gallus (*cos. suff.* în 124; vezi A. Degrași, *I fasti consolari dell' Impero Romano. Dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 122; AE, 2008, 1174), acesta a fost abia de curând integrat seriei guvernatorilor provinciei Moesia Superior (B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum*², I, Göteborg, 2009, p. 45, 20:035 a). El mai apare acum în diploma din 1 iulie 126 (v. *supra*, nr. 1764), precum și dintr-o alta (și ea fragmentară), extrasă probabil tot din constituția imperială din 1 iulie 126, dar cu numele trupelor pierdute în totalitate (AE, 2000, 1851; data precizată în RMD, V, 366, dar anul cu semn de întrebare).

Având în vedere că în aceste trei diplome din anul 126 apar doar câteva trupe, credem că este vorba de extrase din constituții speciale, pentru foști militari omiși („uitați”) până acum din constituțiile imperiale ale provinciei Moesia Superior, de unde lipsiseră o vreme. Credem că este vorba de trupe participante la luptele purtate de Q. Marcius Turbo, contra sarmaților iazygi; așa au ajuns în Moesia Superior *ala Claudia nova* și *cohors IIII Cypria c. R.*, posibil și alte trupe aduse de împăratul Hadrian din provinciile vecine.

O dovadă ar fi mențiunea [*missa in expeditione?*]e (integrarea propusă la ediția din 2014: *i[tem coh(orte) II D]acorum su[b] [?]Nepot]e*), unde, probabil, a mai rămas o vreme; astfel, ea poate fi identificată cu trupa dintr-o inscripție de la Vukovar (Teutoburgium?), asupra căreia, posibil în aceeași perioadă, exercita o comandă (cea de-a doua miliție ecvestră) T. Fl(avius) Mac[ri]anus, *trib(unus) coh(ortis) II Aug(ustae) Dac(or)um p(iae) f(idelis) (milliariae) eqq(uitatae)* (CIL, III, 10255 = 6450; IDRE, II, 289).

Acum este clar că această trupă este diferită de *cohors II Aurelia Dacorum* dintr-o microepigrafă de la Poetovio (Pannonia Superior) (CIL, III, 15184¹⁶ = IDRE, II, 265), care a fost creată de Marcus Aurelius.

Lipsa gentiliciului cohortei *II Dacorum* ne dă de gândit: puțin probabil să fi fost creată chiar de *Augustus* (cum ar sugera inscripția de la Vukovar); această trupă nu putea fi nici *Ulpia*, nici *Aelia*, deoarece omiterea acestor gentilicii într-o diplomă din anul 126 era inadmisibilă. Dimpotrivă, era posibilă, când este vorba de împărați anteriori (din secolul I), al căror nume a fost eventual blamat. Este deci plauzibil ca trupa să fi fost o *cohors II Flavia Dacorum*, creată de Domitian, din auxiliarii oferiți de regele Decebal⁴ – devenit prin pacea din anul 89 *rex amicus et socius populi Romani*.

1766. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Loc de păstrare neindicat.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 191, 2014, p. 272–277, nr. 2.

[*Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthici n(epos) divi Nervae pron(epos) T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) V, imp(erator) II, co(n)s(ul) IV*

equitibus et peditibus qui militaverunt in ala una et coh(ortibus) V qu(ae) appellantur – – et I Bat(avorum) (milliaria c. R. p. f.) et I Ael(ia) Gae(satorum) (milliaria) et II Aug(usta) Nerv(iana) Pacens(is) Britto]n(um) (milliaria) et V Ling(onum) et VI Thrac(um) et sunt in Dacia Porol(issensi) sub Clodio Gallo quinis et vicenis stipendiis emeritis dimissis honesta missione quorum nomina subscripta sunt civitatem Romanam dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civi]t(as) is data aut cum is [quas post(ea)] duxiss(ent) dumtaxat sin]gulis.

Pr(idie)] Non(as) Oct(obres) [L(ucio) Tusi]dio Campestre [Q(uito) Cor]nelio Senecione co(n)s(ulibus).

[Coh(ortis) I Ba]tav(orum) (milliariae) c(ivium) R(omanorum) p(iae) f(idelis) cui praest – –]ius Cominianus Roma ex equite [– –] Crispi f(ilio) Boio [et – –]e Septimi fil(iae) uxori eius Azal(ae).

[Descr(iptum) et r]ecogn(itum) ex tabula aerea quae [fixa est] Roma(e) in muro post templ(um) divi [Aug(usti)] ad Minervam.

Data: 6 octombrie 142.

De reținut numele unui nou procurator al Daciei Porolissensis. Un omonim apare într-o altă diplomă militară, copie după o *constitutio* din 8 aprilie 133, acordată *equitib(us) qui inter singular(es) militaver(unt) quibus praeest Clodius Gallus* (A.U. Stylow, Chiron 24, 1994, p. 83–94; RMD, III, 158; AÉ, 1994, 1519); același ofițer apare și într-un alt fragment de diplomă, posibil cu aceeași dată (N. Mugnai, ZPE 176, 2011, p. 262–266; AÉ, 2011, 1104. *[equit]ibus qui in]ter s[in]gular(es) mili[taver(unt) quibu]s prae(e)st Clodius [Gallus]*). Vezi articolul nostru din SCIVA 66, 2015, 1–2, p. 97–100.

⁴ Vezi astfel F. Matei-Popescu, D. Dana, Dacia N.S. 50, 2006, p. 198: „Le moment de recrutement et de constitution de cette cohorte se place donc autour de 101. Il est également possible un recrutement dans les dernières années de Domitien ou sous Nerva, si l’on considère le fait qu’entre 115 et 125/126 nous ne connaissons aucun diplôme militaire pour les troupes auxiliaires de la Mésie Supérieure”. Pentru *auxilia* oferite Imperiului de regi barbari aliați, se pot aminti spre comparație recrutările de trupe din regatul odrysilor, din Regatul Bosporan și din Commagena.

1767. Fragment de diplomă militară (*tabella I ?*). Loc de păstrare neindicat.
W. Eck, A. Pangerl, ZPE 191, 2014, p. 269–272, nr. 1.

[Imp(erator) C]aes(ar) divi [Hadriani f(ilius) divi Traiani Part]h(ici) n(epos) divi [Nervae pronep(os) T(itus) Aelius H]adrian(us) A[n]toninus Aug(ustus) Pius p(ontifex) m(aximus), tr(ibunicia) po]t(estate) VIII, i[mp(erator) II, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae) equitib(us) et peditib(us) qui militaverunt) in alis III et cohort(ibus) X (?) quae appellantur I Batavor(um) (milliaria) et I Hispanor(um) et I Gallor(um) Bosporanor(um) et – – – et V Gallor(um)] Dacic(a) et II Fl(avia C[ommagenor(um) et – – –] et vexil(lariis) Afric(ae) [et Maur(etaniae) et Caes(ariensis) et sunt cum] Mauris genti[lib(us) et numero pedit(um) singular(ium)] Britannicia[nor(um) et sunt in Dacia superior(e)] sub Orfidio Se[necione – – –] etc.

Anul 146 p. Chr.

Pentru implicații, vezi articolul nostru citat *supra*, nr. 1719, p. 157–160.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

(1768–1806)

Bibliografie – Generalități

(1768–1796)

1768. V. Cojocaru, A. Coşkun, M. Dana (eds.), *PONTICA ET MEDITERRANEA*, vol. III. *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 2014. Reținem pentru cronică:

– A. Avram, *La mer Noire et la Méditerranée: quelques aspects concernant la mobilité des personnes*, p. 99–132;

– F. Panait Bîrzescu, *Wandering Cult Images between the Aegean and the Black Sea Cities in Hellenistic and Roman times: from Dionysos Kathegemon to Dionysos Karpophoros*, p. 251–267;

– M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *L'espace ouest-pontique sous l'empereur Tibère à la lumière d'un décret inédit découvert en Dobroudja*, p. 415–433 (v. *infra*, nr. 1803);

– F. Matei-Popescu, *The Horrothesia of Dionysopolis and the Integration of the Western Pontic Greek Cities in the Roman Empire*, p. 457–471;

– L. Ruscu, *Becoming Roman? Shifting Identities in the Western Pontic Greek Cities*, p. 473–488;

– I. Piso, *Le siège du gouverneur de Mésie inférieure*, p. 489–504.

1769. V. Cojocaru, Ch. Schuler (eds.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20–24 September 2010*, Stuttgart, 2014. Iată cuprinsul volumului:

– A. Robu, *Les relations de Byzance avec les cités du Pont Gauche à l'époque hellénistique: la guerre pour l'emporion de Tomis*, p. 19–36;

– R.M. Errington, *Rom und das Schwarze Meer im 2. Jh. v.Chr.*, p. 37–44;

- V. Cojocaru, *Die Außenbeziehungen der griechischen Städte der nördlichen Schwarzmeerküste in hellenistischer und römischer Zeit auf Grundlage der epigraphischen Quellen*, p. 45–86;
- L. Ruscu, *Die Beziehungen privaten und offiziellen Charakters zwischen Einzelpersonen und Staaten in Bezug auf westpontischen Griechenstädte in hellenistischer und römischer Zeit*, p. 87–120;
- M. Dana, *Étudiants et enseignants du Pont-Euxin à l'étranger d'après les données épigraphiques*, p. 121–140;
- M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Éducation, culture et religion à la lumière de deux inscriptions inédites de Tomis et de son territoire*, p. 141–160 (v. *infra*, nr. 1798–1799);
- A. Avram, *Die „Freiheit“ von Tomis in der Kaiserzeit*, p. 161–172 (v. *infra*, nr. 1800–1801); cele două inscripții vor fi cuprinse în noua culegere cu inscripțiile de la Tomis, pregătită de A. Avram în colaborare cu Maria Bărbulescu și Livia Buzoianu);
- F. Matei-Popescu, *The Western Pontic Greek Cities and the Roman Army*, p. 173–208;
- J. Nollé, *Perseus und Andromeda in Deultum. Eine römische Colonia am Schwarzen Meer und ihr Rückgriff auf einen griechischen Weltrandmythos*, p. 209–258;
- U. Kunnert, Ch. Marek, *Kaunos und Samothrake – Fragmente einer Beziehung*, p. 259–273;
- Ch. Schuler, *Vorträge zwischen kleinen Poleis in hellenistischer Zeit: Die Symmachie zwischen Arykanda und Tragalassos*, p. 275–301.

*

1770. A. Avram, *Revision eines Ehrendekrets der Stadt Istros (SEG 52, 724)*, în *XIV Congressus Epigraphiae Graecae et Latinae* (v. *supra*, nr. 1701), p. 554–555.

1771. A. Avram, *Notes épigraphiques (IV)*, Pontica 47, 2014, p. 451–464. Reținem în special o dedicație (nr. 8) pentru Isis Regina și Artemis; o inscripție creștină (nr. 8) menționând un [ἀ]ναγν[ώστης] (*lector*, citeț; vezi IGLR, 45).

1772. A. Avram, *Inscriptions d'Istros*, Dacia N.S. 68, 2014, p. 271–284.

Autorul publică zece fragmente de inscripții inedite, descoperite în zona sacră de la Histria; acestea se adaugă la altă importantă contribuție dedicată inscripțiilor histriene; vezi: A. Avram, *Le corpus des inscriptions d'Istros revisité*, în A. Avram (ed.), *Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne à la mémoire de D.M. Pippidi*, Dacia N.S. 51, 2007, p. 79–132 (SEG 57, 649; AÉ, 2007, 1228 și 1229; cf. BÉ, 2008, 375) (v. și *supra*, nr. 1770).

1773. A. Avram, *Marginalien zu griechisch beschrifteten Schleudergeschossen (V)*, EphemNap 24, 2014, p. 131–138.

1774. A. Băltăc, I. Paraschiv-Grigore, *Un altar votiv miniatural din așezarea romană de la Ostrov (punctul Ferma 4), jud. Constanța*, CA 20, 2013, p. 155–163 (v. *infra*, nr. 1804).

1775. M. Bărbulescu, L. Buzoianu, C. Băjenaru, *Inscripții inedite din Tomis și din împrejurimi aflate în colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Pontica 47, 2014, p. 417–438.

Reținem doar două inscripții: una greacă (nr. 2) menționând pe guvernatorul M. Antonius Hiberus din timpul lui Antoninus Pius; alta latină (nr. 3), o dedicație pentru I.O.M. Dolichenus (anul 193).

1776. L. Buzoianu, M. Bărbulescu, *Epigramă greacă inedită din Tomis*, Pontica 46, 2013, p. 311–322 (v. *infra*, nr. 1797).

1777. V. Bottez, *Three new Inscriptions from Istros*, Dacia N.S. 68, 2014, p. 285–292.

Cele trei inscripții au fost descoperite în partea de sud a acropolei histriene (Sectorul „Basilica Pârvan”), într-un context secundar, în legătură cu incinta romană târzie. Nr. 1 este un decret onorific dedicat de Poporul histrian unui cetățean din Apollonia pentru serviciile continue aduse comunității (începutul secolului al III-lea a.Chr.). Cum arată alte inscripții din Istros și din regiune, perioada a fost marcată de conflictul între Apollonia și Mesambria, ce a avut ca rezultat o alianță și bune relații de durată între Apollonia și Istros. Nr. 2 este parte dintr-o clădire de mici dimensiuni sau dintr-un monument onorific (începutul secolului al II-lea p.Chr.) și menționează o binefacere imperială ce implica anumite clădiri sau părți din clădiri. Nr. 3 este o dedicație către Iupiter Optimus Maximus și Iunona Regina, ce provine din unul din satele de veterani romani din teritoriul histrian (a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.).

1778. C. Chiriac, D. Dana, F. Matei-Popescu, *Un vétéran d'un numerus dans une épitaphe latine tardoantique de Tomis*, Pontica 47, 2014, p. 439–450 (v. *infra*, nr. 1802).

1779. V. Cojocaru, *Die Ausführung von Standbildern oder Porträts von Honoranden in Ehreninschriften aus dem pontischen Raum*, în *XIV Congressus Epigraphiae Graecae et Latinae* (v. *supra*, nr. 1701), p. 691–692.

Vezi V. Cojocaru, *Statui sau portrete ca măsuri de cinstire în inscripțiile onorifice din arealul pontic. Observații preliminare*, Pontica 46, 2013, p. 323–341 (BÉ, 2014, 313).

1780. V. Cojocaru, *Evoluția formularului decretelor de proxenie în spațiul pontic*, Pontica 47, 2014, p. 403–416.

1781. D. Dana, *Notices épigraphiques et onomastiques (Scythie Mineure / Dobroudja). (I)*, Pontica 47, 2014, p. 465–496.

1782. M. Dana, D. Dana, *L'intégration des indigènes dans les structures civiques de deux cités du Pont Gauche*, în Pierre Fröhlich, Patrice Hamon (eds.) *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. – IIe siècle apr. J.-C.)*. Actes de la table ronde de Paris, INHA, 19–20 juin 2009. Édités par Pierre Fröhlich et Patrice Hamon, Geneva, 2013, p. 277–305 (BÉ, 2013, 291).

1783. W. Eck, A. Pangerl, *Eine Konstitution für das Heer von Moesia Inferior in fünf Diplomen*, ZPE 188, 2014, 245–249. După o *constitutio* din 1 iunie 125 s-au emis cinci diplome; 1) RMD, IV, 225 = AE, 1997, 1772; 2) RMD, V, 364 = AE, 2002, 1730; 3) RMD, V, 375 = AE, 2002, 1731; 4) un nou fragment, acum publicat; 5) ZPE 171, 2009, p. 241 = AE, 2009, 1831.

1784. W. Eck, *Der Stolz des municipium Troesmensium – das Stadtgesetz*, in *XIV Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae* (v. *supra*, nr. 1701), p. 708–710.

Vezi, de asemenea, CEpR, XXXIII, 2013, nr. 1680–1681.

1785. W. Eck, A. Pangerl, *Diplome für Soldaten der italischen Flotten zwischen Vespasian und Severus Alexander*, în *Festschrift Pferdehirt* (titlul complet: *supra*, nr. 1712), p. 327–343. Reținem:

– p. 340–341, nr. 9: fragment de diplomă (datat spre sfârșitul domniei lui Elagabal – începutul domniei lui Severus Alexander), acordată unui veteran, din al cărui nume au mai rămas: [- - -] *cui et Zur[- ex Moesia Inferiore vic]o Calmovia*;

– p. 342, nr. 10: mic fragment de diplomă acordată unui anonim, [*ex Moesi]a inf[er]iore) vico* [- - -].

Primul fragment reținut atestă un nou toponim din Moesia Inferior, neatestat de altă sursă.

1786. W. Eck, A. Pangerl, *Neue Diplome für die Truppen von Moesia Superior und Inferior*, ZPE 192, 2014, p. 215–237. Situația este următoarea:

– p. 215–218, nr. 1: fragment de diplomă din 14 august 99 pentru trupele auxiliare ale Moesiei Inferior (alte diplome cu aceeași dată: CIL, XVI, 44; CIL, XVI, 45; W. Eck, A. Pangerl, ZPE 180, 2012, p. 295–299);

– p. 218–220, nr. 2: o nouă diplomă (a șasea!) pentru Moesia Superior din 8 mai 100;

– p. 220–222, nr. 3: diplomă pentru Moesia Superior din anul 101;

– p. 220–225, nr. 4: diplomă pentru trupele Moesiei Superior, din 24 noiembrie 107;

– p. 22–227, nr. 5: fragment de diplomă pentru Moesia Superior din anul 115;

– p. 227–230, nr. 6: fragment de diplomă pentru Moesia Superior din anul 126 (v. *supra*, nr. 1765);

– p. 230–231, nr. 7: fragment de diplomă din timpul lui Hadrian, pentru Moesia Inferior;

– p. 231–232, nr. 8: fragment de diplomă pentru una din provinciile moesice, probabil din timpul lui Hadrian;

– p. 233–234, nr. 9: fragment de diplomă pentru Moesia Superior din anul 160;

– p. 234–235, nr. 10: fragment de diplomă datat 152–161 pentru trupele Moesiei Inferior (după editori); dar cele trei trupe menționate (cohortele I Lusitanorum, I Pannoniorum și III Campestris) făceau parte din armata Moesiei Superioare;

– p. 236–237, nr. 11: fragment de diplomă; din indicarea provinciei se mai păstrează: [- - -] *IA INF* [- - -].

1787. A. Madgearu, *Militari „sciți” și „daci” în Egipt, Italia și Palestina în secolele VI–VII p.Chr.*, SCIVA 65, 2014, 1–2, p. 49–58.

Autorul ia în discuție câțiva papiri din secolul al VI-lea (despre care a luat cunoștință prin consultarea bazei de date *Integrating Digital Papyrology*), care menționează în Egipt o unitate de „sciti”; aceasta ar fi fost constituită din militari originari din provincia Scythia (în linii mari, Dobrogea). Dar un monument funerar descoperit la Apollonopolis (citată de A.M.) menționează pe un Rigimer, στρατιώτης Σκύθης (remarcă: autorul confundă constant genitivul cu nominativul); numele militarului este autentic germanic (observația lui A.M.). Pentru o origine germanică a trupei, pledează și existența unui βάνδον Σκυθών citat într-un izvor hagiografic; A.M. este de acord că acest termen este germanic (în acest sens citează, între alte surse, pe H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993, p. 387), cf. germ. *Bande* (rom. „bandă”). Pentru încadrarea în armata romană a unor războinici germanici și trimiterea lor pe frontiera orientală a Imperiului, vezi inscripția de la Motha (Arabia) din 28 februarie 208 (datată după era de la Bostra): Μνεμείον Γούθθα, υἱοῦ Ἑρμινάρου, πραιποσίτου γεντιλίων ἐν Μοθανοῖς ἀναφερομένων ἀπογενόμενου ἑτῶν ιδ', ἔτι ρβ', Περιτίου κα' (BÉ, 1943, nr. 76; vezi M.P. Speidel, *The Roman Army in Arabia*, ANRW, II, 1977, 8, p. 712–715; C.C. Petolescu, SCIVA 39, 1988, 3, p. 281–286). Dar A.M. se înversunează să susțină că această trupă a fost recrutată din provincia Scythia, „deoarece în epocă termenul se referea la populația acesteia” (vezi p. 49).

Alte știri (care nu sunt chiar total necunoscute istoriografiei românești – cum se afirmă la p. 52) se referă la o trupă de daci. Astfel, A.M. notează existența unui *numerus*, cu garnizoana la Alexandria; chiar dacă originea dacică este îndoielnică (probabil s-a păstrat doar numele trupei!), inscripțiile pe *ostraca* de la Crocodilo atestă existența unei trupe de daci în Egipt, pe timpul împăratului Traian (vezi Hélène Cuvigny, *Ostraca de Krokodilô. La correspondance militaire et sa circulation*, Cairo, 2005, p. 166–167, nr. 98: trupă de daci trimisă la Alexandria, anul 108). Contractul din anul 451, citat de A.M., care menționează un στρατιώτης ἀριθμοῦ τῶν γενναιοτάτων Δακῶν, era cunoscut și de I.I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia Traiana)*, București, 1980, p. 36 (la indici, I.I.R. reproduce: *n. fortissimorum Dacorum*). La aceeași pagină, I.I.R. citează și inscripția de la Apamea, care atestă un *numerus* de daci în Syria (vezi și IDRE, II, 412; provenind probabil din *cohors I Ulpia Dacorum*), precum și papirul de la Ravenna menționând pe un *Ioannes, dom(esticus) num(eri) Dac(orum)*.

Suum cuique tribuere.

1788. K. Maurer, *Der Pontarch des westpontischen Koinon*, Dacia N.S. 59, 2015, p. 141–188.

1789. F. Matei-Popescu, *Note epigrafice (V)*, SCIVA 65, 2014, 3–4, p. 337–345.

1790. F. Matei-Popescu, *Tropaeum Traiani*, în vol. *Trajan und seine Städte* (v. *supra*, nr. 1708), p. 205–223 (v. *infra*, nr. 1794).

1791. L. Mihailescu-Bîrliba, *Une nouvelle inscription de Topolog (Mésie Inférieure)*, Dacia N.S. 68, 2014, p. 303–307 (v. *infra*, nr. 1805).

1792. A. Panaite, *Protective Deities of Roman Roads in Moesia Inferior*, Pontica 46, 2013, p. 343–353.

1793. C.C. Petolescu, *Un fragment de diplomă militară din timpul împăratului Domitian*, SCIVA 65, 2014, 1–2, p. 71–26.

Fragment de diplomă militară menționând mai multe trupe din provinciile Moesia Superior (sub guvernarea lui Cn. Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus) și din Moesia Superior (sub Octavius Fronto); este vorba probabil de un corp expediționar, constituit din trupele celor două provincii, care l-a însoțit pe împăratul Domitian în anul 92 împotriva sarmaților. Diploma poate data din anul 93 p. Chr.

1794. C.C. Petolescu, *Tropaeum. Complexul comemorativ de la Adamclisi și orașul roman*, Academica 24, 2014, 6–7 (284–285), p. 77–84.

De mai multă vreme am atras atenția (vezi acum p. 83 și nota 42) asupra faptului că numele autentic al orașului roman era *Tropaeum* (așa apare în sursele epigrafice și toate celelalte surse scrise, până spre sfârșitul Antichității); forma *Tropaeum Traiani* este neautentică, creație a lui G. Tocilescu și E. Bormann. În legătură cu data fundării orașului (încă de pe timpul lui Traian, așa cum a demonstrat recent E. Popescu, *Dacia N.S.* 57, 2013, p. 127–144, pe baza unei inscripții), am exprimat ipoteza următoare: „Dar, este mai probabil că *Tropaeum* a primit titlul de *municipium* încă din anul 109, odată cu consacrarea *tropaion*-ului. O paralelă ar fi fundarea Coloniei Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa, datând din anii 109–110. Cu acest prilej, s-a constituit *ordo decurionum* al municipiului *Ulpium Traianum Tropaeum (Tropaeensium)*, cu magistrații săi, meniți a aduce la îndeplinire ceremoniile anuale legate de comemorarea *fortissimorum virorum*, căzuți pentru patrie în 86–87 și 101–102”. Inscripția *b*, legată de epigrafiști (N. Gostar, E. Doruțiu-Boilă) tot de *tropaion*, dar descoperită în cetate (IDRE, II, 335, cu bibliografia originală), este probabil chiar inscripția inaugurală a orașului roman.

În toamna anului 2014, F. Matei-Popescu, care pregătea pentru tipar forma finală a comunicării prezentate la colochiul *Trajan und seine Stadte*, desfășurat la Cluj-Napoca între 29 septembrie – 2 octombrie 2013 (F. Matei-Popescu, *Tropaeum Traiani*, în I. Piso, R. Varga (eds.), *Trajan und seine Städte. Colloquium Cluj-Napoca 29 September – 2 Oktober 2013*, Cluj-Napoca, 2014, p. 205–223), mi-a comunicat că este de părere că *Tropaeum Traiani* a primit titlul de *municipium* odată cu consacrarea monumentului triumfal (*Tropaion*). I-am comunicat că am un articol, apărut între timp, în care avansasem deja această ipoteză. Vezi și articolul lui F. Matei-Popescu (consemnat *supra*, nr. 1790) cu citarea de la p. 205, nota 2: „Being inaugurated in 109 (CIL III 12467 = IDRE II 334 = ISM IV 5; see also IDRE II 335 = ISM IV 6), one can not restrain himself not to observe that it dates from the very same time with the inauguration of the colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa in Dacia (IDR III/2, 1 = ILD 238; for a short overview on the state of the research on the Dacian colonia see Ardevan 1998 [*Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara], 42–45; Piso 2005 [*An der Nordgrenze des römischen Reiches. Ausgewählte Studien (1972–2003)*, Stuttgart], 435–457; Petolescu 2011 [*Villes de la Dacie romaine*, *Dacia N.S.* 55, p. 83–109], 85–89); see also Petolescu 2014a [*Tropaeum, complexul comemorativ de la Adamclisi și orașul roman*, *Academica* 24, 6–7, p. 77–84], p. 83”.

1795. L. Ruscu, *On Cult Associations at Istros and Tomis*, *EphemNap* 24, 2014, p. 139–152.

1796. A. Tsaravopoulos, A. Opaît, G. Fragou, *Stamps on Amphorae and Lagynoi Handles from the Island Chios*, în L. Buzoianu, P. Dupont, V. Lungu (eds.), *PATABS III. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. – Production et commerce amphoriques en Mer Noire* (Pontica 46, Suppl. II) Constanța, 2013, p. 105–143.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1797–1806)

1797. TOMIS. Dală de marmură (stelă), conținând două inscripții din epoci diferite; descoperită întâmplător în anul 1961, în cartierul „Viile Noi” al orașului Constanța. Inițial, placa a avut o formă perfect dreptunghiulară; când a fost reutilizată pentru inscripția creștină, piatra a fost „răsturnată” și din baza anterioară a stelei s-a tăiat și sculptat coronamentul inscripției creștine; de asemenea, s-a răzuit parte din textul epigramei și s-a realizat inscripția creștină. Prima jumătate a epigramei a scăpat nerăzuită, deoarece această parte era acum utilizată ca bază, fiind îngropată în pământ. Dimensiuni: 1,18 × 0,44 × 0,08 m. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, inv. 1508.

„Placa a avut inițial doar un chenar simplu, în relief, și postament; pe marginea de jos a chenarului figurează abreviat *D(is) M(anibus)*, formulă transcrisă probabil în momentul pregătirii stelei pentru utilizare; urmează textul grecesc în versuri, păstrat pe 11 rânduri, și litere răzlețe din alte două rânduri” (ed.). Literele sunt clar trasate; ligaturi (consemnate de editori).

L. Buzoianu, M. Bărbulescu, *Epigramă greacă inedită din Tomis*, Pontica 46, 2013, p. 311–322 (v. *supra*, nr. 1776) (vezi și notele 1–3, unde autoarele consemnează lecturile primare ale celor două inscripții).

Ἔλπει ὁ μὲν γενέτης
βιώτου τέλος ὅτε τελέσας
αἵματος ἐξ ἰδίου τόνδε
λιπεῖν διάδοχον·
5 εἶδε τε τις βασκανίη Μοί-
ρης ἔν[ο]τος ἐς τόδ' ἀπείρξ(ε)ν
ἦρπασεν δ' ἐκ μυσόθεν
ἐλπίδος καὶ βιότου
κωλύσας κακότητι
10 ἄπερ πατέρι ἐν δοκεύων
τίτε πλέον ἐρέω ἀρχήν
TE ----- Σ
----- B

Traducere: „Speră tatăl, la sfârșitul vieții, că el sfârșindu-se a lăsat în urmă urmaș din sângele lui. Și iată că o invidie a sorții l-a închis (în acest mormânt). A răpit din mijlocul speranței și al vieții deturnând în nenorocire ceea ce tatăl sperase (gândise) în sinea lui. Tite, îți voi spune mai degrabă începutul...”.

Urmează un erudit studiu asupra conținutului și versificației poetice.

Textul inscripției creștine (IGLR, 48):

† Μνημίων
Παῦλα
συνβία Παύλ-
ου Σύρου
5 ὑποδιακ(όνου)

Traducere: „Amintire (mormânt). Paula, soția lui Paul Sirianul, hypodiacon”.

Între epigrama păgână și inscripția creștină mai există – constată editoarele – litere izolate și urme de litere, care provin fără îndoială din ultimele rânduri ale epigramei funerare. Apariția celor două litere, pe cadru, *D M*, creează confuzie. Totuși, deși autoarele resping (vezi nota 5), inscripția era probabil urmată de un text latin, care consemna eventual calitatea celui care s-a îngrijit de ridicarea pietrei; vezi, de altfel, numele latin *Titus* din r. 5 (Τίτε este vocativ), probabil cel al destinatarului epigramei (poate un tânăr studios al limbii grecești; ceea ce ne trimite chiar la studiul autoarelor consemnat *infra*, nr. 1798). Deci, nu este vorba de o a treia inscripție (cum consideră editorii acestor inscripții; vezi notele 4, 6).

1798. TOMIS. Placă de piatră (nu se menționează roca) descoperită în umplutura unei fântâni. Dimensiuni: 0,30 × 0,24 × 0,067 (–0,07) m. La sfârșitul r. 6, *hedera*. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, inv. 1452.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Éducation, culture et religion à la lumière de deux inscriptions inédites de Tomis et de son territoire*, în V. Cojocaru, Ch. Schuler (eds.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20–24 September 2010*, Stuttgart, 2014 (v. *supra* nr. 1769), p. 141–150, nr. 1, fig. 1 (foto, desen).

[- - -] ν Π(οπλίου) Κρισπεινιανού Ἄν[- - -]
 [- - -] κάλου, Καϊκου Νουμαν[- - -]
 [γυμνασιάρχ]ων Ἀδείμαντος Διονυσίου[ν]
 [ὁ πρῶτος τῶν ἐ]φήβων ἀνέστησεν τὸν [τε-]
 5 [λαμῶνα τοῖς] ἐφέβοις τοῖς ὑπ[ογεγραμ-]
 [μένοις φιλοτέμ]οις
 [- - - λ]αμπαδάρχ[ης]
 [- - -] ατος κλι[νοκόσμος]
 [- - -] του φιλότε[ιμος]
 10 [- - -] Σ φιλότε[ιμος]
 [- - - γρ]αμματε[ύς]

„[- - - pe când erau gymnasiarhi?] P. Crispinianus An[- -] fiul lui [- -] kalos, Kaikos fiul lui Numa, Adeimantos fiul lui Dionysios, primul dintre efebi a consacrat stela efebilor donatori, menționați mai jos...”. Urmează lista efebilor filotimi, cu indicarea atribuțiilor lor: λαμπαδάρχης, κλεινοκόσμος, ceilalți trei φιλότειμοι, precum și un γραμματεύς („scrib, secretar”).

1799. Târgușor (jud. Constanța). Stelă de calcar, descoperită în anul 1990, cu ocazia săpăturilor arheologice; utilizată ca prag la o biserică din secolele XVII–XVIII. Dimensiuni: 0,72 × 0,31 × 0,105 (–0,145) m. Litere înalte de 1,2–1,4 cm. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, inv. 43456.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Éducation, culture et religion à la lumière de deux inscriptions inédites de Tomis et de son territoire*, p. 141–160, în V. Cojocaru, Ch. Schuler (eds.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und*

römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20–24 September 2010, Stuttgart, 2014 (v. *supra*, nr. 1769), p. 150–156, nr. 2, fig. 2 (foto, desen).

Μεγίστη Ν(ο)υμειίου
 θυγάτηρ τὴν νυμφίδα
 [ἀ]νέθηκεν ἐκ τῶν ἰδίων
 [Δ]ήμητρι καὶ Κόρη. Τιμοθέ[ς]
 5 ἐποίησε Μιλήσιος
 Ρ

Traducerea: „Megiste, fiica lui Noumenios, a consacrat (acest monument) pentru căsătoria sa, pe propriile cheltuieli (zeițelor), Demeter și Cora. Timotheus Milesianul a realizat (imaginea)”.

1800 Topraisar (jud. Constanța). Placă de marmură; profilată sus și jos. Dimensiuni: 0,24 × 0,385 × 0,13 m. Litere îngrijite, înalte de 1,1 cm. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, inv. 12355.

A. Avram, *Die „Freiheit” von Tomis in der Kaiserzeit*, în V. Cojocaru, Ch. Schuler (eds.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit*. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20–24 September 2010, Stuttgart, 2014 (v. *supra*, nr. 1769), p. 162–167, fig. 1 (foto).

[Ἀγαθῇ τ]ύχῃ τριακοστολόγοι
 [- - - -] Ἐπιστράτου καὶ Ὀχε[- - - -]
 [- - - καὶ Πο]σειδώνιος Ἀκέσεως ΑΔ[- - -]
 [- - - ὑπὸ τ]οῦ δήμου διὰ τε πρὸς τοὺς θε[οὺς εὐσέβει-]
 5 [αν καὶ ἀποκαθ]εσταμένης τῆς ἐλευθερίας ἡ[μῶν?]
 [- - - π]ρὸς τῷ βωμῷ τοῦ ἡρώου ΜΟΝ[- - -]
 [- - -]αν πηχῶν δεκαπέντε τὸ πλάτος *vac.*
 [- - -]διπλοῖς κείουσιν διηρυγμένον ἀ-
 [πὸ τε τῆς ἀνατ]ολῆς καὶ δύσεως στεγάσαντῆς κατὰ
 10 [- - -] τοῦ ἔργου κεραμεῖσιν εὐχαριστήριον
 τῷ θεῷ.

„Într-un ceas bun. *Triakostologoi* [cutare] fiul lui Epistratos, Oche[- - - fiul lui - - -] și Poseidonios fiul lui Akesis de către popor din pietate față de zei și libertatea noastră fiind restaurată - - - la altarul Eroului - - - cinci coate lărgime - - - prevăzut cu o dublă colonadă, deschis de la est spre vest, fiind construit acoperișul din țigle”.

Inscripția provine fără îndoială de la Tomis. Este vorba despre ridicarea (sau restaurarea?) de către τριακοστολόγοι (cuvânt prima dată atestat în epigrafia vest-pontică; însărcinați cu strângerea unui impozit, vezi explicațiile editorului), într-un *heroon*, protejat cu un acoperiș, cu ocazia restaurării libertății cetății, probabil de către împăratul Hadrian. Eroul la care se referă inscripția ar fi, după editor, Tomos, fondatorul mitic al cetății. După părerea noastră, literele ΜΟΝ[- - -] de la sfârșitul r. 6 reprezintă începutul unui nou nume al Eroului (Ἡρως), care poate fi chiar al Eroului Cavaler, precum Kagas, Monimazos, Saldobysenos etc.

1801. TOMIS (?). Placă de marmură, ruptă sus și vătămată la colțurile inferioare. Dimensiuni: 0,74 × 0,52 × 0,10 m. Litere înalte de 1,5 cm. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, inv. 31701.

După forma literelor, editorul datează inscripția în epoca lui Augustus (nota 43).

A. Avram, *Die „Freiheit” von Tomis in der Kaiserzeit*, în V. Cojocaru, Ch. Schuler (eds.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit. Akten einer deutsch-rumänischen Tagung in Constanța, 20–24 September 2010*, Stuttgart, 2014 (v. *supra*, nr. 1769), p. 167–170, nr. 2, fig. 2 (foto).

[- - - - -]
 [- - - -] IN..A.N..
 [- - - -] Σ ἀντῶ εἰ[Σ]
 [- - - -] ἄτοκα Σ.
 5 [- - - -] Ο.[Π]ΕΜΦΘΗ
 [- - - -] νος ΥΠΟΔΗ
 [- - - -] ὅπως καὶ π[άν-]
 [τες εἰδῶσιν τῇ]ν το(ῦ) ἀνδρὸς ἀνα-
 [στροφὴν καὶ τὰς τῇ]ς πάλεως εἰς αὐ- *vac.*
 10 [τὸν τιμάς τὸ δὲ ψήφισμα] τοῦτ[ο] ἀναγραφῆνα[ι]
 [εἰς στήλην λίθου λευ]κοῦ καὶ ἀνατεθῆναι εἰ[ς]
 [τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλω]νος· τὸ ἀνάλωμα τοῦ *vac.*
 [ἀνδριάντος δοθῆναι] ὑπὸ ἐπιμηνίου Ἀρ- *vac.*
 [- - - τοῦ Ἑ]ρμίου. *vac.* Μεταγειν[ι]-
 15 ὠνος. *vac.* ηἰ '.

Traducere (A. Avram): „[- - -] pentru ca cetățenii să vadă maniera de a fi a acestui om și onorurile cetății față de el. Acest decret să fie gravat pe o stelă de marmură și să fie expus în sanctuarul lui Apollo. Cheltuielile pentru statuie să fie vărsate de *epimenios* Ar[- - -], fiul lui [Her]mippos. În data de 18 a lunii *Metageitinion*”.

Epimenios era președintele lunar (?) al adunării. Luna *Metageitinion* (r. 14) este pentru prima dată atestată la Tomis.

1802. TOMIS. Stelă funerară descoperită în anul 1974 în cursul lucrărilor edilitare la Constanța. Dimensiuni: 1,18 × 0,48 × 0,135 m. Litere înalte de 3,8–4,5 cm.

C. Chiriac, D. Dana, F. Matei-Popescu, *Un vétéran d'un numerus dans une épitaphe latine tardoantique de Tomis*, *Pontica* 47, 2014, p. 439–450 (v. *supra*, nr. 1778).

Fl(avius) Cupitus,
veteranus
d(e) n(umero) ORSARISA,
vix(i)t ann(os) LX,
 5 *nubsit sua(m)*
conparen
Firmina(m), ha-
buit filius
Gutium et

10 *Vetranione(m)*
coscopivit, u-
na dati vitas.

Inscripția prezintă o serie de dificultăți de ordin istoric și lingvistic.

Astfel, în r. 2 este numele unei trupe; autorii caută analogii în *Notitia Dignitatum (pars Occidentis)*, care menționează niște formațiuni de *Ursarienses* (în Gallia, Retia, Pannonia), al căror nume este greu de explicat. Literele enigmatice din r. 3 pot fi completate *Orsari sa(gittarii)*, poate chiar la nominativ, având în vedere abaterile constante de la regulile gramaticale din această inscripție. Despre aceștia, cred că este vorba de o formație de „vânători”, având misiuni logistice, dar și militare; vezi inscripția de la Montana (Moesia Inferior) care menționează o *venatio Caesariana*, pentru care a fost trimisă o *vexillatio* constituită din mai multe trupe ale provinciei Moesia Inferior (AÉ, 1987, 867; vezi Fl. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 202). Vânători arcași sunt atestați în Italia de *Notitia Dignitatis (pars Occ. Sagittarii venatores)*.

Pentru numele din r. 9, aș sugera o comparație cu *Guthicas* din *Acta Sanctorum* (luna aprilie), preotul menționat în martiriul Sfântului Sava Gotul (vezi *Fontes*, II, p. 713)⁵.

În r. 11, COSCOPIVIT; de acord cu editorii, „il faut comprendre *concupivit*”; contextul inscripției ne sugerează un derivat (corupt?) de la *concepivit*: prin urmare, Flavius Cupitus a avut cât a fost în viață un fiu, celălalt fiind născut postum. În r. 11/12, *una dati vita*, înțeleg: „dintr-una dați cu viață” (dintr-o singură mamă).

1803. Săcele (jud. Constanța). Placă de marmură descoperită întâmplător în anul 2012 în curtea unui locuitor din localitate; proveniență probabilă de la Histria. Dimensiuni: înălțime 0,40 m; lățime 0,61 m; grosime 0,115–0,150 m. Litere înalte de 1,1 cm. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, inv. 43479.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *L'espace ouest-pontique sous l'empereur Tibère à la lumière d'un décret inédit découvert en Dobroudja* în V. Cojocar, A. Coşkun, M. Dana (eds.), *PONTICA ET MEDITERRANEA*, vol. III. *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 2014 (v. supra, nr. 1768), p. 415–433.

[.....] ἀποσταλὲς τε ὑ-
 [πὸ τοῦ αὐτοκράτορος] θεοῦ υἱοῦ Τιβερίου Καίσαρος διὰ
 [πρε]σ[βευτοῦ καὶ ἀ]ντ[ι]στ[ρα]τήγου Λευ[κί]ου Πομπονίου
 [Φλ]άκ(κ)ου εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς τόπους ἐπὶ συμ(μ)ονῇ καὶ σω-
 5 [τ]ηρίᾳ τῶν ἐν τοῖς εὐωνύμοις μέρεσι τοῦ Πόντου Ἑλ-
 [λ]ηνίδων πόλεων μάλιστα δὲ τῆς ἡμετέρας πόλ[ε]-
 [ως] διὰ τὸ προκεῖσθαι ἔνγιστα τοῖς βαρβάροις καὶ πόλι[ν]

⁵ Numele *Guthicas* sună barbar, poate chiar gotic; vezi și *Goddas*, episcop în *Gothia* (Em. Popescu, *Christianitas Daco-romana*, București, 1994, p. 215). Un alt preot, *Sansalas*, menționat tot în pătımirea Sfântului Sava „Gotul”, pare localnic; cf. *Dandalas*: numele unor militari din *cohors IIII Thracum* (CIL, XIII, 7049–7050, 11870 = AÉ, 1913, 239; vezi M. Zahariade, *The Thracians in the Roman Imperial Army*, I. *Auxilia*, Cluj-Napoca, 2009, p. 345–346).

[τηρῇ]σθαι διὰ παντὸς καὶ διὰ τὸ μέλλειν ἐνκαταλειπεῖν
 [τ]ὴν πόλιν καθὼς καὶ πρεσβεύσ[α]ντες περὶ τούτων
 10 εἰς Ρώμ[η]ν πρὸς τὸν αὐτο[κ]ράτο[ρ]α δεόμενοι τὴν ἐξο[.]
 [.]ΗΣΙΑΝ[.]ΤΟΥ μὲν παραγινόμενος εἰς τὴν πόλιν ἡ-
 μῶν Κοῖ[ν]τος Ἰού[λ]ιος Οὐεστάλις καὶ ἰδὼν ὀλιγανδροῦ-
 σαν τὴν πόλιν κ[α]ὶ κατὰ πάντα ἀσθενοῦντα συνελέ-
 [γ]ησας π[α]ρ[ε]κάλεσεν τοὺς πολεῖτας χρεστάς Ε[...]
 15 [...] ἀπ[ο]διδοὺς τὰς ἀπο τοῦ θεοῦ Σεβαστοῦ [...]
 [...]στη τοὺς ἐκπεπο[ρ]θηκότας τὴν χώρ[αν βαρ]-
 [β]άρους [.]ΕΝΠΟΡΙΔΙΕΑ τοῦ παρεσ[τ]ήσαντος
 [.....]ημῶν πολεῖ[.....]ΕΓ[.....]
 [.....]ΘΕΤΟΣ[.....]

R. 14: A. Avram, *per litteras*: „În r. 14/15 sunt acum sigur de rest. χρεστάς ἐ[λπί]δας”.

„Trimis de Împăratul Tiberius Caesar, fiul Divului (Augustus), prin intermediul legatului *pro praetore* Lucius Pomponius Flaccus, în locurile noastre, pentru menținerea și salvarea orașelor grecești de pe litoralul stâng al Pontului, în special a orașului nostru, datorită faptului că se află foarte aproape de barbari și pentru a supraveghea orașul în orice împrejurare; în același scop tocmai au părăsit orașul solii trimiși cu această misiune la Roma pe lângă împărat cerând [- - - -]. Quintus Iulius Vestalis, sosit în orașul nostru și văzându-l sărăcit de locuitori și vulnerabil peste tot, a convocat pe cetățeni în adunare, restituindu-le privilegiile pe care le primiseră de la divinul Augustus și [- - -] barbarii care jefuiseră teritoriul [- - -] fiind alături de [- - -]”.

Prezența fostului primipil Q. Iulius Vestalis, eroul de la Aegyssus din anul 12 p. Chr., menționat de Ovidiu (Pontica, 4, 7, 1–54), trimis cu o misiune de împăratul Tiberius, prin anii 18–19, ne aduce în minte cariera altui ofițer (CIL, V, 1838 = ILS, 1349; Iulium Carnicum); B. Dobson, *Die Primipilares*, Bonn, 1978, p. 190, nr. 55):

C. Baebio P. f. Cla(udia) Attico, Ilvir(o) i(ure) [d(icundo)], primipil(o) leg(ionis) V Macedonic(ae), praef(ecto) civitatium Moesia et Treballia[e, pra]ef(ecto) [ci]vitat(ium) in Alpib(us) maritimis, t[r(ibunus)] mil(itum) coh(ortis) VIII pr(aetoriae), primopil(o) iter(um), procurator(i) Ti Claudi Caesaris Aug(usti) Germanici in Norico, civitas Saevatum et Laiancorum.

Probabil că noua misiune a lui Vestalis a intervenit după alte sarcini, îndeplinite după primipilat, între anii 12–18; poate după un tribunat într-o *cohors praetoria* din *Urbs*, ceea ce i-a adus rangul de *primus pilus bis*. Așa s-ar înțelege misiunea de a combate pe cei care jefuiseră teritoriul cetății (vezi ultimul rând al inscripției); poate ca *praefectus ripae Thraciae* [de reținut menținerea acestei noțiuni geografice, fie și în *publicum portorii ripae Thraciae*: vezi *Horothesia* Histriei; ISM, I, 67–68], poate adăugând și *laevi Ponti*. Posibil aceeași calitate aveau și prefectii Arruntius Flama și Asiaticus, din timpul guvernării lui Flavius Sabinus; ei nu puteau fi prefectii flotei de pe Dunăre (vezi în acest sens, de curând, F. Matei-Popescu, în vol. F. Panait-Bîrzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (eds.), *Poleis în Marea Neagră: relații interpontice și producții locale (Poleis in the Black Sea Area: Inter-Pontic Relations and Local Productions)*, București, 2013, p. 213), deoarece abia Vespasian a creat o flotă la Dunărea de Jos: *classis Flavia Moesica* (chiar dacă legiunile aveau și escadre navale). Legătura indisolubilă dintre *ripa Thraciae* (de fapt,

echivalentă cu *ripa Danuvii*) și zona pontică este sugerată și de epitetul *Pontica* acordat legiunii de la Durostorum în ștampilele tegulare de la Gura Canliei (M. Irimia, *Pontica* 18, 1985, p. 151–153, fig. 1, 3; CEpR, 1987, nr. 447) [*leg(ionis)*] *XI PONT(icae)* (ligatura *N+T*), din epoca primei tetrarhii (vezi SCIVA 40, 1989, 2, p. 167–169).

Concomitent, Vestalis a îndeplinit și o misiune civilă: probabil legată de efectuarea recensământului [Appian, *Illyr.*, 30, afirmă că moesii au fost supuși la plata tributului (φόρος) abia pe timpul lui Tiberius (vezi D.M. Pippidi, în *DID*, I, p. 300: „înființarea provinciei Moesia, în primii ani ai domniei lui Tiberiu” și nota 62] – ceea ce înseamnă că pe timpul acestui împărat s-a efectuat primul *census*: recensământul populației și bunurilor (pentru *census*, vezi AÉ, 2008, 641). Așa se poate înțelege afirmația din inscripție: „Quintus Iulius Vestalis, sosit în cetatea noastră și văzând o cetate săracită de locuitori și vulnerabilă peste tot, a convocat pe cetățeni în adunare, restituindu-le privilegiile pe care le primiseră de la divinus Augustus și [- -]”.

1804. Arula: mic altar din calcar (calcarenit), descoperit la Ostrov (jud. Constanța) în primăvara anului 1962, în timpul lucrărilor agricole de primăvară. Dimensiuni: 19,5 × 11,60 (–11) × 10,50 (–10) cm. Înălțimea literelor scade de la 3,8 cm, la 1,5 cm. Muzeul Național de Istorie a României, București.

A. Băltăc, I. Paraschiv-Grigore, *Un altar votiv miniatural din așezarea romană de la Ostrov (punctul Ferma 4), jud. Constanța*, CA 20, 2013, p. 155–163 (v. *supra*, nr. 1774), cu foto și desen.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Iul(ius)
Ponti(cus)
 4 *vet(eranus)*

Deoarece numele trupei nu este menționat, este posibil ca dedicantul să fi fost veteran al legiunii XI Claudia, cu sediul la Durostorum.

1805. Topologu (jud. Tulcea). Altar de calcar, cu capitelul și baza profilate; vătămat în partea superioară stânga și cea inferioară dreaptă. Dimensiuni: 0,76 × 0,33 × 0,30 m. Înălțimea literelor: r. 1–3 de 6 cm; r. 4 de 4,5–5 cm; r. 5 de 4,9–5,1 cm. Inscripția este încastrată cu baza în pavimentul curții Grupului Școlar Agricol din localitate; după autor, ar proveni din Sâmbăta Nouă, localitate vecină.

L. Mihăilescu-Bîrliba, *Une nouvelle inscription de Topolog (Mésie Inférieure)*, Dacia N.S. 68, 2014, p. 303–307 (v. *supra*, nr. 1791).

M ET
 VNONI
 REG P LAE
 COMICVS V
 5 LIB SOL

Restituirea propusă de editor: [*I(oui) O(ptimo)*] *M(aximo) et* / [*I*] *unoni* / *Reg(inae)* *P(ublius) Lae(...)* / *Comicus u(otum)* / *lib(ens) sol(uit)*.

De reținut remarcile autorului cu privire la nume (p. 307): „Le gentile appaît sous la forme abrégée de Lae(...). Il peut tître, par exemple, Laecus, Laedius, Laelius, Laetius Laevius. En Mésie Inférieure, seulement Laelius est attesté, dans une inscription de Tomi” [AÉ, 1995, 1341; inscripție funerară, fragment: *D. M. L. Lael(ius)*...]. Iar în continuare: „Il est tentant d’associer la forme Laetus, qui est en consonance avec le surnom Comicus, mais Laetus n’existe pas en tant que gentile. C’est pourquoi les autres variantes restent plausibles. En ce qui concerne le surnom, Comicus est rencontré surtout à Rome et en Italie. Parmi ses porteurs, il y a beaucoup d’esclaves et des affranchis. Notre personnage est sans doute citoyen, mais il est difficile de dire s’il a été un ancien esclave”.

Pentru alte descoperiri din zonă, vezi ISM, V, 234 (Topologu) și 235–236 (Sâmbăta Nouă).

1806. Râmnicu de Jos (jud. Constanța). Altar de calcar, ornat de un cavaler în galop spre dreapta, ținând scut și lance. Dimensiuni: 2,13 × (0,69–0,97) × (0,54–0,88) m. Literele descresc în înălțime, de la 7 la 3,5 cm; în r. 1, literele *D M*, de o parte și alta a reliefului. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

V. Pârvan, AARMSI 35, 1913, p. 518–526; C.-G. Alexandrescu, *Das Grabaltar eines beneficiarius consularis aus Moesia Inferior*, ZPE 164, 2008, p. 259–262 (foto, desen) (vezi și C.-G. Alexandrescu, *Arhiepiscopul Raymund Netzhammer și problemele antichităților Dobrogea*, SCIVA 58, 2007, 3–4, p. 216: condițiile descoperirii).

D(is) M(anibus)
Aeli Ingenui, b(ene)fficiarii co(n)-
s(ularis) leg(ionis) XI Cl(audiae), vixit an(nos) [XL],
Ulpia Matrona coniug[i be-]
 5 *ne merenti fecit. Va[le]*
viat(or).

Inscripția nu a fost cuprinsă în volumele cu inscripțiile din Dobrogea de nord din seria ISM (vol. I sau II). F. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 152, crede că Aelius Ingenuus era identic cu un omonim *beneficiarius legati legionis*, dintr-o inscripție de la Karagaç, pe râul Osma (CIL, III, 12401 = ILB, 444); inscripția de la Râmnicu de Jos arată că avansase la rangul de *b(ene)fficiarius co(n)s(ularis)*.